

Ervaringen van empowerment

Een verkenning van mogelijkheden en obstakels voor vrouwen in Sangolqui, Ecuador, bij het overwinnen van ongelijkheden.

Universiteit Utrecht

**Deze thesis is ingediend ter afronding van de Bachelor of Arts:
Culturele Antropologie en Ontwikkelingssociologie**

**Rosanne Kamer
3672409**

**Barbara Lammertink
3337367**

**Begeleider: Marike van Gijssel
Universiteit Utrecht
Faculteit Sociale Wetenschappen
Culturele Antropologie en Ontwikkelingssociologie
Juni 2013**

Inhoudsopgave

Kaarten	5
Voorwoord	8
Inleiding	9
Empowerment	11
Verantwoording opzet en uitvoering onderzoek	12
Doelgroep	12
Onderzoeksmethoden	13
Opbouw scriptie	14
Inleiding	17
Gender - concept	18
Gender - debat	18
Vrouwen als sleutel tot ontwikkeling	20
Empowerment en Agency	21
Extra last door nadruk op empowerment	24
Structure versus agency	24
Weg tot verandering	26
Context	28
Van kolonie tot onafhankelijke democratie	28
Politieke en economische context	28
Gender & Machismo	30
Sanqolqui – plaatsing onderzoek	32
Participatie als middel, onafhankelijkheid als doel	33
Empirisch hoofdstuk – Rosanne Kamer	33
Inleiding	33
Restricties	35
Huishoudelijke verantwoordelijkheden en afhankelijkheid	35
Verantwoordelijkheden van het moederschap	36
Moederschap benadert vanuit normen en waarden	39
Keuzes en motivatie	40
Bewustzijn en projecten	43
Bewustzijn	43
Project, lust of last?	44
Lessen voor de volgende generatie	45
Conclusie	45

Bouwen aan empowerment.....	47
Empirisch hoofdstuk - Barbara Lammertink.....	47
Introductie.....	47
Doelgroep in kaart.....	47
Deel 1 – Structuren en bewustwording	48
Bewustwording van keuzes.....	50
Psychologische structuren.....	51
Deel 2 – Actie en reactie	52
Werkende moeders.....	56
Conclusie deel 2.....	57
Deel 3 – Doorgeven van empowerment	58
Inleiding.....	61
Vergelijking.....	62
Beperkende structuren en bewustwording	62
Vele wegen leiden naar Rome.....	64
Relatie empowerment en ontwikkeling gemeenschap.....	65
Conclusie	67
Bijlagen.....	71
Bijlage I - Informantenprofielen	71
Rosanne’s groep	71
Barbara’s groep	73
Bijlage II: Samenvattingen	77
Samenvatting.....	77
Summary	78
Resumen en Espanol	80

1. Bron afbeelding voorpagina:

<http://gas.hoasen.edu.vn/en/gas-page/empowerment-women>

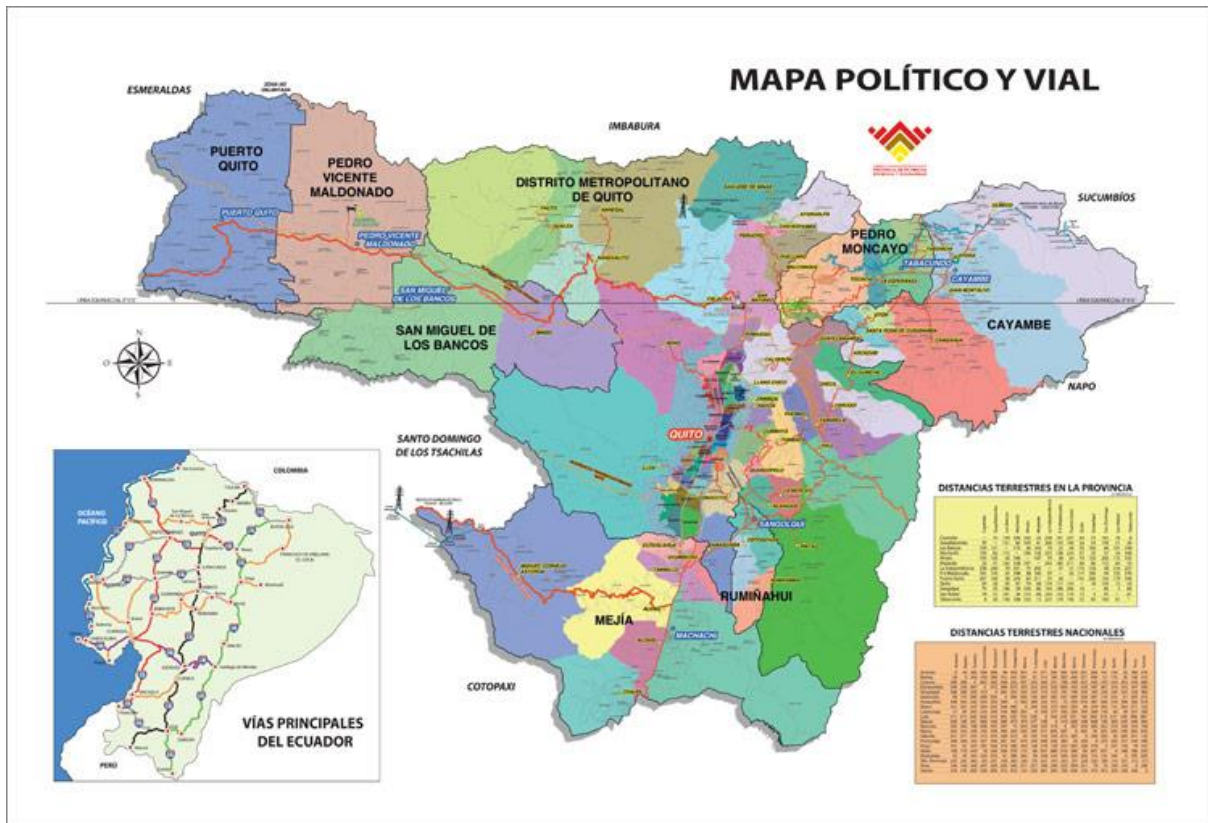
Kaarten

Kaart 1: Politieke verdeling van Ecuador

Bron: <http://www.embassyecuador.ca/index.php?id=informacion&nro=1>

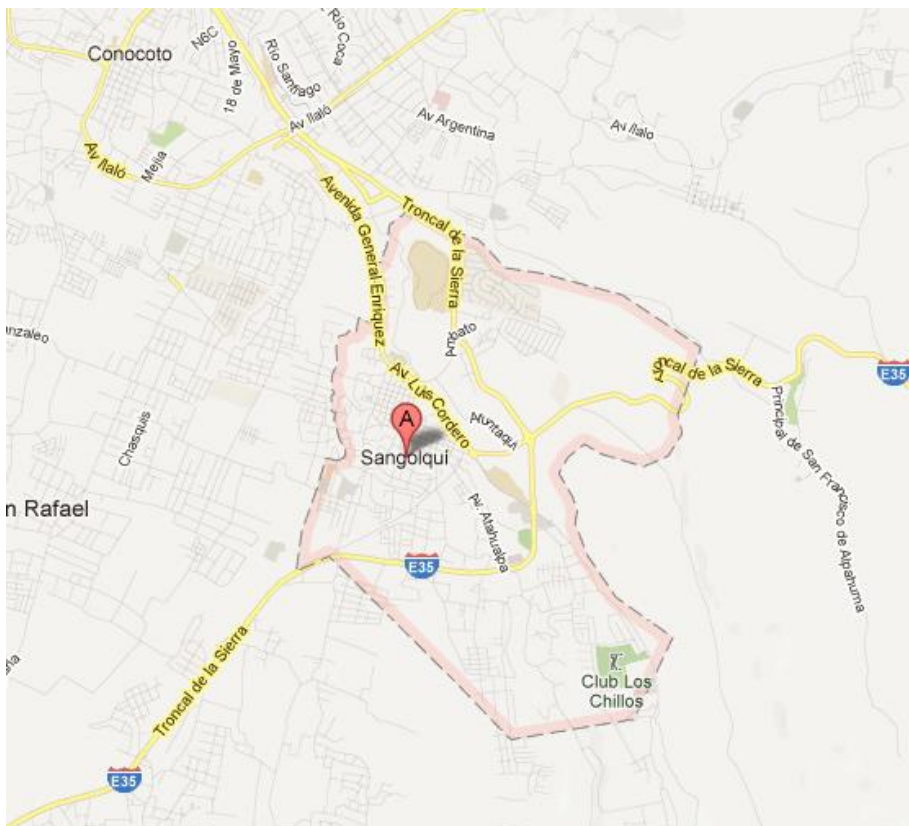
Kaart 2: politieke verdeling van provincie Pichincha

Bron:

http://www.captur.travel/web2011/info_turistica/mapas_pichincha/mapaPolitico.html

Kaart 3 & 4: Locatie Sangolqui

Bron: www.maps.google.com

Voorwoord

Onze dankbaarheid gaat allereerst uit naar elke vrouw die heeft meegewerkt aan ons veldwerk in Sangolqui, en die zichzelf bereid heeft gevonden om persoonlijke informatie met ons te delen. Daarnaast bedanken we ook graag alle mannen, adolescenten en kinderen die ons verder hebben geholpen met het onderzoek en ons zo warm in hun levens hebben verwelkomd. In het bijzonder danken we ons gastgezin, Alicia en Manuel, die ons direct deel maakten van hun levens en ons in drie maanden enorm veel hebben geleerd.

Ook de vrijwilligers van het Manna Project International zijn we zeer dankbaar voor hun bereidwilligheid om met ons samen te werken, ons wegwijs te maken en te ondersteunen op de momenten dat we even niet meer wisten hoe nu verder te gaan. Andere organisaties en personen die hebben bijgedragen aan een succesvolle uitvoering van het onderzoek zijn; Moraima van Cedés, Sandra van Antorcha de Vida en Andres van el Patronato.

Last but not least, zijn we onze begeleidster Marike van Gijssel veel dank verschuldigd. Met haar opbouwende kritiek en bemoedigende woorden wist ze ons altijd weer terug naar het juiste pad te leiden.

Inleiding

'Empowerment, like change, is an ongoing growth process. It is a mind-set that we can achieve' (Bolton, 1996 in IFWE, 2004)

Bovenstaand is een citaat dat de lezer aan het denken zou moeten zetten over een veel besproken onderwerp, en tevens het centrale standpunt van dit onderzoek weerspiegelt. 'Empowerment is, zoals verandering, een voortdurend groeiproces. Het is een mindset die we kunnen verkrijgen.' Bolton wees al in 1996 op het karakter van een proces dat wij nu in 2013 hebben bestudeerd in Ecuador. Bijna twintig jaar na deze uitspraak is *empowerment* nog steeds onderdeel van het levendige genderdebat binnen ontwikkelingsvraagstukken. Ontwikkeling krijgt tegenwoordig vaak een genderbenadering aangemeten, die terug te zien is in de vele projecten die zich specifiek op vrouwen richten. Waar komt die focus op vrouwen vandaan? Binnen het ontwikkelingsparadigma worden ze gezien als *agents*, die mogelijkheden hebben om keuzes te maken die kwaliteit van leven verbeteren, ook binnen structuren die beperkingen op hun leven plaatsen (Kabeer, 1999). Tevens zou het empoweren van een vrouw een positief neveneffect hebben op haar gemeenschap. Hoewel deze nadruk op keuzevrijheid mogelijk tegenstrijdig klinkt in vergelijking met de overheersende toon in berichtgevingen vanuit hedendaagse media, waarin vrouwen vaak worden gepresenteerd als 'onderdrukte groep', staan wij als onderzoekers achter de visie dat vrouwen empowerment zelf teweeg kunnen brengen middels de keuzes die ze maken om hun wensen na te jagen. Overigens benaderen wij 'vrouwen' niet als homogene groep, aangezien er meer is dat vrouwen wereldwijd van elkaar onderscheidt dan wat ze zou verbinden. Bij de interpretatie van hun levens moet er dan ook rekening gehouden worden met contextuele factoren zoals etniciteit, religie, klasse, huwelijkse staat, etc.

Het herkennen van deze nieuwe keuzemogelijkheden vereist een cognitieve verandering bij vrouwen om te breken met bestaande structuren en gewoontes. We zullen in deze scriptie beargumenteren dat vrouwen zelf in staat zijn om middels het inzetten van *agency*, hun levens, binnen de heersende structuren, in te richten naar persoonlijke wensen.

De genoemde verschuiving van focus op vrouwen binnen ontwikkeling heeft ook haar weerslag gehad op de locatie van ons veldwerk, Sangolqui, een plaatsje hoog gelegen in het Ecuadoriaanse Andesgebergte. Er hebben de laatste jaren veranderingen plaatsgevonden, zowel op cultureel als politiek niveau, die de stap tot het maken van keuzes ten behoeve van hun persoonlijke situatie, voor vrouwen kleiner hebben gemaakt. Doordat meer mogelijkheden tot bijvoorbeeld participatie op de arbeidsmarkt, persoonlijke ontplooiing en economische zelfstandigheid binnen het bereik van vrouwen komen, zien zij meer de mogelijkheden om veranderingen aan te brengen in hun levens. Coöperaties, overheidsbeleid en ontwikkelingsprojecten hebben hier mede een rol in gespeeld.

Sangolqui is bij uitstek een geschikte locatie om empowerment te onderzoeken, aangezien het als buitenwijk van Quito een plek is waar rurale en urbane contexten elkaar ontmoeten. Dit betekent voor veel vrouwen dat er onder andere meer mogelijkheden tot arbeidsmarktparticipatie beschikbaar komen, dit gaat echter nog altijd gepaard met beperkte toegang tot onderwijs, onveiligheid en gender vooroordelen (World Food Programme, 2012).

In het onderzoek dat vooraf ging aan deze scriptie, hebben wij ons gericht op ervaringen van empowerment van vrouwen in Sangolqui, Ecuador. De centrale vraag die we in dit onderzoek willen beantwoorden luidt:

'Hoe ervaren jonge vrouwen in Sangolqui, die al dan niet participeren binnen een ontwikkelingsproject, de mogelijkheden en beperkingen met betrekking tot empowerment?'

Deze onderzoeksvraag werd voorafgaand aan het onderzoek ondersteund door een onderscheid binnen empowerment van vier dimensies, die kort kunnen worden omschreven als de cognitieve, perceptuele, relationele en materiële dimensie. Achteraf gezien is de nadruk op deze dimensies en het onderscheid ertussen niet meer zo relevant als we van te voren gedacht hadden. We zullen deze vierdeling echter niet helemaal loslaten binnen de analyse van empowermentservaringen, aangezien het waardevolle inzichten kan bieden in de soorten empowerment die vrouwen nastreven en welke acties zij hiervoor geschikt achten. Over het algemeen ligt de focus wat betreft empowerment op de invulling die vrouwen hier zelf aan geven, en proberen wij deze

niet te vangen in een van tevoren bedacht kader.

Inzicht in ervaringen van empowerment geeft, in tegenstelling tot feitelijke gegevens over de mate waarin vrouwen '*empowered*' zijn, betekenis aan de context waarbinnen empowerment bereikt moet worden, de rol die vrouwen zelf spelen en de manier waarop zij hun eigen empowerment voor ogen hebben. Met dit onderzoek geven wij vrouwen die in andersoortige onderzoeken vaak gerepresenteerd worden door cijfers en statistieken een gezicht en een stem. Wij zijn als onderzoekers van mening dat deze vrouwen zeer goed in staat zijn om voor zichzelf te spreken, daarom zullen we in dit onderzoek de dialoog met hen aangaan en krijgt het de voorkeur ze zoveel mogelijk zelf aan het woord laten om hun belevingswerelden te verbeelden. Daarmee sluiten we aan bij het postmoderne feministische paradigma dat de afgelopen decennia vorm heeft gegeven aan antropologisch onderzoek, waarbij de wederzijdse uitwisseling tussen onderzoeker en informant centraal staat.

Empowerment

De etnografische focus van deze studie ligt bij het begrijpen van ervaringen van empowermentsprocessen van vrouwen, in relatie tot de sociaal-economische en cultureel-ideologische verbanden en omstandigheden in de samenleving waarin zij leven. Door een zo volledig mogelijk inzicht na te streven in de context van de levens van de vrouwen verkennen we mogelijkheden tot, en ervaringen van empowerment. Hierbij gaat ook aandacht uit naar restricties die verscheidene sociale actoren en structuren hen al dan niet bewust opleggen.

Een deel van het onderzoek heeft zich specifiek gericht op de wijze waarop vrouwen empowerment ervaren wanneer zij dit proces doorlopen via een ontwikkelingsproject. Ontwikkelingssamenwerking is meestal gericht op het verschaffen van de juiste resources om zo het proces van empowerment te bevorderen, zowel materieel als cognitief. De positionering hiervan binnen het onderzoek is de wijze waarop vrouwen de *resources* benaderen en aangrijpen om hun persoonlijke ontwikkelingsproces te stimuleren en op welke wijze dit invloed heeft op de restricties die ze ervaren. Daarbij geven we veel aandacht aan de functie van bewustwording als beginfase van een empowermentsproces.

Verantwoording opzet en uitvoering onderzoek

Deze studie is gebaseerd op antropologisch veldwerk dat is uitgevoerd tussen 26 januari en 25 april 2013 in Ecuador. Bij de opzet van dit onderzoek is gekozen voor een one-sided, comparatief onderzoek. Dit houdt in dat het onderzoek op één locatie is uitgevoerd, bij twee gescheiden maar vergelijkbare doelgroepen. We vergelijken de ervaringen van vrouwen die betrokken zijn in een ontwikkelingsproject, met die van vrouwen die op eigen kracht hun empowermentproces in gang (proberen te) zetten en voortstuwen. Deze opzet kreeg de voorkeur boven een multi-sited of complementair onderzoek, omdat we op deze manier diepgaander inzicht verkrijgen in ervaringen van empowerment bij verschillende strategieën en op welke wijze deze overeenkomen en verschillen. We benaderen ontwikkelingsprojecten niet als cruciale vormgevers van empowermentsprocessen, maar eerder als één van de paden die een vrouw kan bewandelen om meer empowered te raken. Bij beantwoording van deze onderzoeksvraag trachten we aan te sluiten bij debatten rondom empowerment en de rol die context en ervaringen van vrouwen zelf hierbij spelen. Tevens heeft het structuur versus *agency* debat een centrale rol, aangezien binnen empowermentsprocessen sprake is van een constante interactie tussen deze twee concepten. Deze centrale rol sluit aan bij onze theoretische doelstelling, namelijk een bijdrage leveren aan dit debat in relatie tot empowerment.

Doelgroep

Vanuit onze verblijfplaats bij een gastgezin in Sangolqui zijn we dagelijks op pad gegaan om in contact te komen met onze doelgroepen. Deze bestonden uit vrouwen binnen de leeftijdscategorie van 18 tot 30 jaar, die al dan niet via een project actief bezig zijn met een proces van empowerment. Uiteindelijk hebben we beiden ongeveer 10 vrouwen uitvoerig gesproken en geïnterviewd, en daarnaast nog vele andere personen informeel gesproken en geobserveerd.

Vanuit Nederland hadden we al contact gelegd met een Amerikaanse organisatie, genaamd Manna Project International (MPI), die zich inzet om op lokaal niveau de positie van individuen alsmede van de gemeenschap te verbeteren. Dit project was

vooral de uitvalsbasis van Rosanne, die van daaruit het netwerk van de organisatie inzette om bij dit project, alsmede bij andere ontwikkelingsprojecten, in contact te komen met vrouwen. Barbara heeft in eerste instantie via een sneeuwbaaleffect informanten gevonden, en later doelgericht gezocht naar aanvullende informanten die de doelgroep representatiever zouden maken voor de Ecuadoriaanse samenleving. Barbara is niet specifiek op zoek gegaan naar vrouwen die zich in een empowermentsproces bevonden, het gaat tenslotte om *hun* ervaringen van de mogelijkheden en restricties ten aanzien van empowerment.

Het grootste verschil in criteria was dat de vrouwen wel (Rosanne) of niet (Barbara) betrokken waren bij een ontwikkelingsproject. Zo hebben we vrouwen uit verschillende sociale klassen gesproken, met en zonder kinderen, getrouwde en ongetrouwde vrouwen, werkende en werkeloze vrouwen. Aangezien deze sociaal-economische factoren belangrijke vormgevers zijn in de levens van onze informanten, hebben ze ook hun weerslag op de verscheidene wensen, dromen en doelen die empowermentsprocessen van vrouwen richting geven.

De vrouwen hebben overeenkomstig een semi-stedelijke achtergrond. De stedelijke cultuur die hun dagelijkse bestaan vormde is belangrijk aangezien de structuren van alledag daarvanuit komen. Dit wordt nader toegelicht in de paragraaf *context*.

Onderzoeksmethoden

Na het identificeren van de doelgroepen, hebben we topiclijsten opgesteld die zo goed mogelijk aansloten bij de ervaringen en belevingswerelden van onze informanten. Deze lijsten hebben we gebruikt als richtlijn bij interviews, gesprekken en observaties. De belangrijkste onderzoeksmethode was participerende observatie, waarbij we zoveel mogelijk betrokken probeerden te raken bij de dagelijkse activiteiten van onze informanten. Hierbij merkten we al gauw dat mensen eerlijkere weergaven van hun levens leken te geven in informele gesprekken, in tegenstelling tot gestructureerde interviews, waarbij we vermoedelijk veel sociaal wenselijke antwoorden kregen. Hierin vertelden mensen ons vooral over het ideaalbeeld dat zij van hun eigen leven hebben. Daarom hebben veel tijd besteed aan het opbouwen van rapport met onze informanten, in hun natuurlijke omgeving, en vervolgens later onze observaties aangevuld met meer

formele gesprekken en interviews. We hebben beiden veel informele activiteiten met onze informanten ondernomen, welke in eerste instantie weinig relatie hadden tot het onderzoeksonderwerp. Zo maakten we lange wandelingen in de natuur, gingen we naar de bioscoop of theater, of op familiebezoek. Bij deze activiteiten leer je niet alleen de informanten goed kennen, maar wordt er ook een vriendschappelijke band opgebouwd die later zeer waardevol bleek bij het aansnijden van gevoelige onderwerpen, en in het algemeen bij het dieper doordringen tot de belevingswereld van de informanten.

Vele van deze formele en informele gesprekken zijn met een voicerecorder opgenomen, aangezien we ons op die manier beter konden concentreren op de interactie tijdens het gesprek. Aantekeningen hebben we in veel gevallen korte tijd na een gesprek gemaakt. Ongetwijfeld zijn er op deze manier kleine details verloren gegaan die niet op de opname terug te horen zijn, maar het leek niet haalbaar om alles te noteren tijdens het gesprek. We hebben de keuze gemaakt om de informant tijdens een gesprek onze volle aandacht te geven, zeker wanneer er persoonlijke en/of zware onderwerpen besproken werden.

Per deelvraag verschilt het welke onderzoeksmethode de belangrijkste resultaten heeft voortgebracht. Zo was het voor de cognitieve dimensie van empowerment van belang om van vrouwen zelf te horen hoe zij hun situatie ervaren en begrijpen, terwijl de relationele en materiele dimensies meer vroegen om directe observaties.

Opbouw scriptie

Deze scriptie zal beginnen met een uiteenzetting van het theoretisch kader, die de basis van het onderzoek vormt. Het concept van gender speelt een belangrijke rol bij het uitleggen van sociaal-culturele verschillen en ongelijkheden tussen mannen en vrouwen. Invullingen van genderpatronen bieden een gedeeltelijke verklaring, zo ook binnen onze casus, voor de obstakels die vrouwen kunnen ervaren bij hun strijd voor meer *empowerment*.

Vervolgens onderzoeken we hoe vrouwen binnen ontwikkelingstheorieën vaak worden gezien als 'de sleutel tot ontwikkeling'. Zoals eerder in de inleiding werd omschreven, zijn vrouwen vaak in de eerste plaats verantwoordelijk voor het gezinsleven. Verbetering van de levenskwaliteit van een vrouw kan grote gevolgen hebben voor de levens van anderen in haar omgeving, empowerment zou zich via

vrouwen als het ware als een inkvlek uitbreiden.

Vanuit deze benadering van vrouwen als 'sleutel tot ontwikkeling' sturen we aan op de verhouding tussen agency en empowerment, waarbij theorieën van Kabeer (2005) en Sen (1985, 1987) centraal staan en de definities en de dimensies van empowerment uiteengezet worden. We benadrukken dat empowerment een doorlopend proces is en dat er geen specifiek begin- en/of eindpunt aangewezen kan worden.

Daarnaast staan empowermentprocessen nooit los van de context en moet er een weg gevonden worden binnen bestaande structuren van een samenleving en individuele levens. De wijze waarop *agency* wordt ingezet hangt hiermee samen. Heersende structuren kunnen een obstakel vormen wanneer het beoogde doel van empowerment hier niet binnen past.

Na een uitgebreide analyse van de theorieën in het theoretisch kader gaan we over naar de empirie van dit onderzoek. De drie maanden van veldwerk hebben een uitgebreide dataset opgeleverd die in hoofdstuk één en twee zijn verwerkt tot een uiteenzetting van de ervaringen van de twee groepen vrouwen. Onze interpretaties als antropologen hebben vorm gekregen door de verhalen en levens van vrouwen, welke in vignetten en citaten worden gerepresenteerd. In het eerste deel van de empirie komen de verhalen van de vrouwen uit de vergelijkingsgroep die actief bezig was met empowerment via ontwikkelingsprojecten naar voren. We zullen deze groep vanaf nu 'Rosanne's groep' noemen. In het tweede empirische deel komen de vrouwen van de groep aan het woord die op zelfstandige wijze bezig waren met empowerment, zonder de richtlijnen van een project. Vanaf nu verwijzen we hiernaar als 'Barbara's groep'.

De data worden in beide empirische hoofdstukken uiteengezet in een beeldend drieluik. Deze verdeling verbeeldt een empowermentproces, waarbij ten eerste eventuele restricties aan bod komen en de bewustwordingsfases die vrouwen beleven. Vervolgens bespreken we de acties die vrouwen ondernemen ten einde hun empowerment te bevorderen. Als laatste komen toekomstdromen naar voren. Belangrijk is om te weten dat niet alle vrouwen evenveel ruimte hebben gekregen binnen de hoofdstukken, maar dat via de verbeelding van enkele vrouwen de verhalen van de totale groep worden verteld. Daarnaast zijn alle namen van de vrouwen gefingeerd, om hun privacy te waarborgen.

In het discussiehoofdstuk zullen de twee groepen met elkaar vergeleken worden, met het accent op verschillen en overeenkomsten in de wijze waarop zij hun

empowermentsprocessen ervaren. In deze scriptie beargumenteren wij dat, hoewel de vrouwen uit het onderzoek ieder op andere wijze bezig zijn met persoonlijke ontwikkeling, zij in de manier waarop ze restricties ervaren en hun wensen vormgeven zeer sterk overeenkomen.

Rosanne en Barbara,
28 juni 2013

Theoretisch kader

Inleiding

Dit theoretisch kader vormt met een uiteenzetting van het wetenschappelijke debat, de basis van dit onderzoek. In dit hoofdstuk zullen de theorieën die door de jaren heen binnen de antropologie verbonden zijn aan ontwikkeling worden besproken. Vanuit het brede perspectief van gender en de bijbehorende thema's werken we naar de specifieke casus die in dit onderzoek centraal staat; ervaring van empowerment van vrouwen zelf. Om daar te komen worden theorieën omtrent *empowerment*, *agency* en structuur van befaamde wetenschappers gekoppeld en tegen elkaar afgezet om zo een positie in te nemen die als basis diende voor het empirisch onderzoek. Naderhand reflecteren we op dit standpunt.

Allereerst wordt gender als concept toegelicht. Het concept gender speelt een belangrijke rol bij het uitleggen van sociaal-culturele verschillen en ongelijkheden tussen mannen en vrouwen. Invullingen van genderpatronen bieden een gedeeltelijke verklaring, zo ook binnen onze casus, voor obstakels die vrouwen kunnen ervaren bij hun proces van *empowerment*.

Vervolgens onderzoeken we hoe vrouwen worden gekwalificeerd binnen ontwikkelingstheorie en bespreken we het paradigma waarin vrouwen als 'sleutel tot ontwikkeling' geschetst worden. Zoals eerder in de inleiding van de scriptie werd omschreven, zijn vrouwen vaak in de eerste plaats verantwoordelijk voor het gezinsleven. Toename van keuzevrijheid van een vrouw kan grote gevolgen hebben voor de levens van anderen in haar omgeving.

Vanuit de benadering van vrouwen als 'sleutel tot ontwikkeling' richten we ons op de verhouding tussen *agency* en *empowerment*, waarbij theorieën van Kabeer (2005) en Sen (1985, 1987) centraal staan en de definitie en de dimensies van *empowerment* uiteengezet worden. We benadrukken dat *empowerment* een proces is en dat er geen specifiek aan te wijzen begin- en/of eindpunt is. Daarnaast staan *empowerment*processen nooit los van de context en moet er een manier gevonden worden om de veranderingen die het proces teweegbrengt binnen de bestaande structuren van een samenleving en individuele levens, die een obstakel kunnen vormen voor het proces, in te passen. De wijze waarop *agency* wordt ingezet hangt hiermee samen.

Vanuit structuur, habitus en *agency* werken we toe naar de conclusie van dit theoretisch kader. Deze houdt in dat er voor empowerment geen kant en klare formule bestaat, maar dat het proces de context van het leven van personen volgt en er daarom aandacht voor ervaring van vrouwen nodig is om volledig inzicht te krijgen in alle facetten van empowermentsprocessen.

Gender - concept

De mens als cultureel wezen heeft de behoefte om de chaotische wereld om zich heen te ordenen en in te delen in overzichtelijke categorieën. Deze systemen worden wel ervaren als logisch en natuurlijk, maar zijn in feite geconstrueerd en ook veranderlijk (Steenbeek, 2011). Daarnaast zijn ze niet wereldwijd gelijk; de wijze waarop geclassificeerd wordt zegt iets over hoe mensen de wereld zien. Classificatie vindt vaak plaats in dichotomieën of binaire opposities: links-rechts, mens-dier, hemel-hel, en een van de belangrijkste; mannelijk-vrouwelijk. Het gebruik van sekse als primair criterium bij de invulling van gender is vrijwel universeel. Gender is een historisch en cultureel variabel begrip van constructies van mannelijkheid en vrouwelijkheid (Steenbeek, 2011). Deze constructies van mannelijkheid en vrouwelijkheid scheppen bepaalde verwachtingen die verschillen per cultuur. De verwachtingen die verbonden zijn aan mannelijkheid en vrouwelijkheid creëren (machts-)verhoudingen die tot uitdrukking komen in sociale relaties. Binnen deze sociale relaties zijn de gecreëerde verhoudingen constant onderhevig aan verandering (Steenbeek, 2011).

Hieronder zal eerst besproken worden welk debat heeft plaatsgevonden met betrekking tot gender en het overkomen van (gender)ongelijkheden, vervolgens gaan we in op de manieren waarop vrouwen hierin zelf een rol kunnen spelen.

Gender - debat

Het genderdebat binnen de antropologie is zeer omvangrijk. Om niet te verdwalen in theorieën en concepten wordt in dit stuk slechts het meest relevante deel van het debat voor dit onderzoek besproken, namelijk het deel wat betrekking heeft op de representatie van vrouwen.

De eerste antropologen, sociologen, missionarissen, schrijvers letten bij het in kaart brengen van nieuwe gebieden aanvankelijk nauwelijks op vrouwen in de

samenlevingen die zij onderzochten en beschreven. Hen werd simpelweg geen significante rol toebedeeld in de vorming en overlevering van cultuur. Vrouwen hielden zich, volgens wetenschappers uit de pre-feministische stromingen, tenslotte alleen maar bezig met koken en de zorg voor kinderen. De genderrol van vrouwen werd hiermee beperkt tot de private sfeer (Mohanty, 1984).

Feministische antropologen van de jaren '70 en '80 gingen op zoek naar verklaringen voor de schijnbaar universele onderdrukte en minderwaardige positie van vrouwen ten opzichte van mannen. Ortner bespreekt in haar artikel "Is female to male, as nature is to culture?" hoe vrouwen altijd met de natuur werden geassocieerd, die als inferieur werd beschouwd en mannen met cultuur. Uitgaande van deze associatie was een minderwaardige positie van vrouwen een logisch gevolg (Ortner, 1974). Rubin (1975) baseerde een theorie op werk van Lévi-Strauss, Freud en Lacan, waaruit volgt dat gender een sociaal geforceerde scheiding van de sekses is. Het is een product van de sociale invulling van seksualiteit en transformeert 'mannen' en 'vrouwen' in mannelijke en vrouwelijke mensen. Mannen en vrouwen zijn sociaal geconstrueerd als elkaar wederzijds uitsluitende categorieën (Rubin, 1975). Steenbeek wijst erop dat ongelijkheid van de sekses gaat vaak gepaard met ongelijkwaardigheid. Mannelijk toebedeelde eigenschappen worden anders gewaardeerd dan vrouwelijke (Ortner (1974) en Rubin (1975) in Steenbeek, 2011).

Binnen de feministische antropologie werd in de jaren '70 en '80 uitgegaan van de 'universeel onderdrukte vrouw' als analytische categorie. Het gemeenschappelijk lijden van vrouwen maakte hen en mannen tot homogene groepen, die alle andere verschillen uitwiste: mannen waren de onderdrukkers, vrouwen de onderdrukten (Steenbeek, 2011). Chandra Mohanty (1984) uitte in de jaren '80 kritiek op deze homogene categorie van de onderdrukte vrouw. Volgens haar werd een beeld van de 'derde wereld vrouw' geproduceerd vanuit het westerse humanistische discours. Deze vrouw is eendimensionaal, passief, zonder autonomie of *agency*; een slachtoffer zonder context (Mohanty, 1984). Wij erkennen de kritiek van Mohanty dat context van vrouwen onderscheid maakt, maar wijzen er ook op dat wereldwijd vrouwen over het algemeen een achtergestelde positie hebben, onder andere in toegang tot resources. Vrouwen kunnen vanwege hun invloed op de levens van anderen wel aangesproken worden als groep die bij kan dragen aan ontwikkeling. Welke invloed vrouwen hebben, staat centraal in de volgende paragraaf.

Vrouwen als sleutel tot ontwikkeling

Vanaf de jaren '80 besteedt de VN meer aandacht aan het realiseren van gendergelijkheid. Gendergelijkheid refereert naar de gelijkwaardig van mannen en vrouwen en dat vrouwen en mannen gelijke omstandigheden moeten ervaren om hun mensenrechten te vervullen (Moser, 2005).

Niet alleen vanuit moreel oogpunt is te verklaren waarom vrouwen veel invloed hebben op ontwikkeling, ook objectief of economisch gezien wordt het belang erkend. Wetenschappers stellen dat genderongelijkheid economische groei belemmert. Volgens Azar (2010) zijn educatie en participatie op de arbeidsmarkt belangrijke factoren waarbinnen het belang van gelijkheid terug te zien is. Zo stelt ze dat wanneer meisjes en vrouwen geen educatie krijgen, het betreffende land een groot deel van haar capaciteit onaangetast laat. Vrouwen zijn een factor die de economie kunnen stimuleren omdat ze een aanvulling kunnen vormen op de capaciteiten van mannen (Azar, 2010). Daarnaast blijkt ook dat wanneer meisjes onderwijs hebben genoten, het effect vaak een dalend geboortecijfer is, evenals vermindering van kindersterfte en ondervoeding en een verhoogde onderwijsparticipatie door kinderen (Mahmud, 2003). Azar stelt dat deze ontwikkelingen het menselijk kapitaal van de toekomstige generatie vergroot en daarmee een basis biedt voor grotere economische groei op lange termijn (Azar, 2010). Er is zodoende een correlatie gevonden tussen de ontwikkeling van het welzijn van vrouwen en die van haar naasten, vooral haar kinderen. Dit aangezien een vrouw vaak binnen de familiale sfeer veel invloed hebben op het leven van haar naasten (Azar, 2010 en Mahmud, 2003). Indien een vrouw kinderen heeft zullen verbeteringen in het heden ook van invloed zijn op posities van kinderen in de toekomst. De ongelijkheden van vandaag worden immers vertaald naar de ongelijkheden van morgen wanneer kinderen dezelfde structuren overnemen als de ouders (Kabeer, 2005). Vrouwen worden daarom gezien als een belangrijke sleutel tot ontwikkeling en krijgen meer aandacht binnen het ontwikkelingsdebat. Wij erkennen dat vrouwen veel invloed hebben op de levens van hun naasten. Vanuit de opvoeding van een moeder (en vader), worden normen en waarden voor de volgende generatie gevormd. Nadruk op het verbeteren van leefomstandigheden van vrouwen is een constructieve aanpak, waarbij overigens wel voorzichtigheid geboden is met oog op het opleggen van westerse

normen. De focus op ontwikkeling van vrouwen heeft in de jaren '70 geleid tot de totstandkoming van de theoretische stroming van *empowerment* (Lieten, 1997). De volgende paragraaf gaat hier uitgebreid op in.

Empowerment en Agency

Vanuit de theorie worden vrouwen dus aangewezen als sleutel tot ontwikkeling. Het gevaar hiervan is dat het wederom een opgelegd label is dat aan vrouwen wordt gekoppeld zonder naar de kenmerken van een individuele leefsituatie te kijken, zoals de feministische benadering deed. De rol van vrouwen als poortwachters tot ontwikkeling impliceert dat vrouwen vrijheid hebben om zichzelf te kunnen ontwikkelen en hun keuzemogelijkheden te verkennen. Kabeer stelt dat bij mensen in achtergestelde posities echter niet altijd de omstandigheden voor de uiting van keuzevrijheid aanwezig zijn. Zij stelt dat in sommige situaties mensen geen alternatief als keuze kunnen zien, omdat zo'n alternatief teveel negatieve consequenties met zich mee zou brengen (Kabeer, 2005).

Wanneer iemand *agency* gebruikt om situaties als het voorgaande naar eigen hand te zetten, houdt dat in dat diegene zijn of haar doelen en wensen centraal stelt binnen zijn of haar leven. Kabeer omschrijft *agency* als '*[it] refers to people's capacity to define their own life-choices and to pursue their own goals, even in the face of opposition from others*' (Kabeer, 1999). Het gaat om het erkennen dat ieder mens keuzes kan maken om omstandigheden te creëren die meer bij hun persoonlijke wensen past. Het ontwikkelen en versterken van het gebruik van *agency* zorgt ervoor dat mensen bepaalde alternatieven als een keuze kunnen erkennen en dat ze opgewassen zijn tegen de consequenties van het maken van deze keuze. Ze kunnen achter hun keuze gaan staan, ondanks dat het soms in gaat tegen de heersende norm (Kabeer, 2005).

Empowerment wordt binnen het ontwikkelingsparadigma omschreven als het proces waarbij men de mogelijkheid vergroot om *agency* in te zetten, zodat men de mogelijkheid heeft om in te gaan tegen bestaande onderdrukkende machtsrelaties (Kabeer, 1999). Binnen dit proces wordt er uitgegaan van de mogelijkheden die een mens al heeft. De theorie komt overeen met de *capability approach* van Sen, die beargumenteert dat het doel van ontwikkeling het creëren van de juiste omstandigheden om menselijk kapitaal in te zetten, waarbij hij niet zozeer op materiële

goederen doelt (Schischka, 2008). De kern van ontwikkeling is volgens Sen het vergroten van de mogelijkheden van mensen, om zelf te kiezen op welke wijze ze een waardige invulling aan hun leven geven. Summerson Carr omschrijft de definitie van empowerment als een 'ontwikkelingsproces dat men stimuleert middels een actieve houding meer invloed uit te oefenen op de omgeving en naar de wensen van het individu zelf' (Summerson Carr, 2003:15). *Empowerment* refereert, met andere woorden, naar het proces waarin men gesterkt wordt om keuzes te maken die ten behoeve zijn van de inrichting van persoonlijk leven naar diens eigen wensen.

Deze vergroting van *agency* 'om keuzes te maken' is één van de belangrijkste aspecten die inhoud geven aan het begrip van *empowerment*. *Agency* aanwenden om alternatieven te creëren die welzijn kunnen vergroten, kan gezien worden als het versterken van de positie van *agents*. Sen stelt dat deze *empowerment* ten goede komt aan persoonlijke ontwikkeling en welzijn doordat de mens mogelijkheid krijgt om te doen en te zijn zoals hij of zij wil en daarbij gebruik kan maken van persoonlijke kwaliteiten (Sen (1999a) in Azar 2010).

Theorieën omtrent *empowerment* en *agency* zijn binnen het ontwikkelingsdebat vandaag de dag nog onderhevig aan verandering. Er is sprake van een verschuiving waardoor vrouwen niet langer als passieve ontvangers van assistentie gezien worden, maar er meer aandacht is voor hun actieve participatie in het vergroten van hun welzijn. De nadruk ligt nu meer op het verwerven van nieuwe keuzemogelijkheden, waarbij vrouwen actieve *agents* zijn bij het verwezenlijken van hun welzijnsdoelen (Sen (2000) in Mahmud 2003). Dit sluit wederom aan bij het uitgangspunt van Sen, dat ontwikkeling draait om de mogelijkheid het leven invulling te geven zoals een individu dat wil (Sen (2000) in Schischka, 2008). Terugkoppelend op de onderzoeksvraag, onderzoeken wij dus hoe vrouwen de mogelijkheid hebben om invulling te geven aan hun leven zoals zij dat willen.

Om dit te onderzoeken is het onontbeerlijk om *empowerment* processen vanuit verschillende invalshoeken te bekijken zodat beweegredenen van vrouwen begrepen worden. Een bruikbaar *framework* voor een holistische benadering van het empowermentsproces werd ontwikkeld door Mahmud (2003) en is onderdeel van de onderzoeksopzet.

Het proces van *empowerment* ontwikkelt zich volgens Mahmud (2003) langs drie niveaus. Ten eerste zijn precondities en *resources* waarover een persoon beschikt

grotendeels bepalend. De situatie waarin een persoon zich begeeft vormt de uitgangspunt en kan daarmee in meer of mindere mate stimulerend of beperkend zijn. Summerson Carr (2003) wijst binnen deze fase ook op het belang van de bewustwording, die overeenkomt met theorie van Bourdieu. Ten tweede gaat het om het maken van de keuze zelf, het gebruiken van *agency* die elke persoon heeft. Dit wordt gezien als het moment dat het proces in gang wordt gezet. En ten derde gaat het om consequenties van de keuze en bijbehorende verworvenheden (Mahmud, 2003). Bij reflectie op uitkomsten van een keuze is het belangrijk om onderscheid te maken op lange en korte termijn. Indien de korte termijn verbeteringen ondergesneeuwd worden door negatieve consequenties, heeft dit invloed op het zetten van de stappen die samenhangen met het maken van een bepaalde keuze. Er is namelijk sprake van een cognitief denkproces, de bewustwording, wat voorafgaat aan het zetten van de stap (Summerson Carr, 2003).

Het proces van verandering kan op vier verschillende dimensies invloed hebben; materieel, cognitief, perceptueel en relationeel. In de meeste gevallen werkt het proces in op meerdere dimensies tegelijk, er is sprake van een cyclisch, dialectisch proces. Deze vier dimensies zijn een leidraad geweest bij de opzet van ons onderzoek. Het bleek echter dat de focus hierop niet terug te leiden was naar de praktijk. Echter is deze focus nog steeds een goede richtlijn om ervaringen van empowerment naar te analyseren. De cognitieve dimensie leek het meest centraal te staan in de verschillende processen van empowerment.

De cognitieve dimensie is de meest persoonlijke, hierbij gaat het om het zelfbeeld dat de persoon heeft. Het zelfvertrouwen en zelfrespect wat een vrouw bezit hangt vaak samen met autonomie van een vrouw. Hoe hoger de eigenwaarde hoe meer een vrouw zichzelf centraal durft te zetten binnen haar eigen leven (Chen en Mahmud, 1995). De relationele dimensie betreft de verhouding tussen man en vrouw in huiselijke kring en binnen de samenleving. Gender verhoudingen die in eerder paragrafen zijn besproken komen binnen deze dimensie tot uiting. Hoe meer een vrouw empowered is betreffende de relationele dimensie, hoe gelijkwaardiger haar relatie (Mahmud, 2003). De perceptuele dimensie is de status of het aanzien dat een persoon vergaart tegenover anderen. Dit kan zowel binnen de familiesfeer zijn als van kennissen. Tot slot de materiële dimensie. Deze dimensie betreft het niveau van *resources* waarover een persoon beschikking heeft of krijgt door het verkrijgen van werk of een andere factor die

de resources vergroot wat de mogelijkheid geeft om wensen na te leven (Mahmud, 2003).

Extra last door nadruk op empowerment

Binnen debatten over *empowerment* staan vrouwen veelal in het middelpunt, ze worden immers gezien als 'sleutel tot ontwikkeling'. De vraag is of vrouwen in de praktijk zichzelf daadwerkelijk terugzien in de toegeschreven rol als sleutel tot ontwikkeling en hoe zij al dan niet zelf zien hoe ze die rol zouden kunnen vervullen. De grootste last van armoede komt veelal op de schouders van vrouwen neer, vanwege hun verantwoordelijkheid voor het dagelijks bestaan (Lieten, 1997). Alhoewel *empowerment* kan leiden tot een verbetering van de financiële situatie, hoeft omgekeerd een verbeterde financiële situatie niet altijd meer *empowerment* als resultaat te hebben. Zo kunnen projecten leiden tot een extra werklast naast zorg voor de kinderen, zonder compensatie in hun algehele welzijn of keuzevrijheid. Het gevaar van nadruk op vrouwen is dat lange termijn verbeteringen niet opwegen tegen de extra last en verantwoordelijkheid die ermee gepaard gaan. Zo kan de materiele dimensie vooruitgaan, maar gaat het ten koste van bijvoorbeeld de relationele of cognitieve dimensie doordat haar relatie achteruit gaat en daarmee haar zelfvertrouwen. Structurele veranderingen zullen niet doorgevoerd kunnen worden wanneer het volledig indruist tegen bestaande structuren als bijvoorbeeld taakverdeling. Hoe deze structuren het empowermentsproces beïnvloeden staat centraal in de volgende paragraaf.

Structure versus agency

In de vorige paragraaf is beschreven dat actief gebruik van *agency* door vrouwen binnen onderdrukkende structuren een vereiste is voor het erkennen en creëren van keuzemogelijkheden. Structuralisten zoals Bourdieu en Durkheim beweren echter dat er voor individuen en groepen in een samenleving weinig ruimte is voor sociale verandering van onderaf, aangezien zij gebonden zijn aan sociale, economische en andere structuren die slechts van bovenaf veranderd kunnen worden. Radcliffe-Brown (1930) en Durkheim benadrukken beiden niet alleen de krachtige invloeden die externe

sociale structuren op individuen hebben, maar ook de stabiliteit en continuïteit van dergelijke structuren (in Tan, 2012).

Het lijkt tegenstrijdig dat mensen bepaalde structuren accepteren en in stand houden, terwijl zij hier zelf geen baat bij hebben en zelfs onder lijden. De 'habitus' van Bourdieu verklaart waarom de regels die worden opgelegd door een structuur, ook gevolgd worden. De volgende definitie wordt gehanteerd:

'Habitus is a socialized subjectivity. [...] [it is] the durable and transposable systems of schemata of perception, appreciation, and action that results from the institution of the social in the body (or biological individuals) [...]' (Bourdieu en Wacquant, 1992: 126).'

Habitus wordt gevormd door de structuur, maar draagt daarnaast ook bij aan het creëren van structuren. Bourdieu hanteert daarmee de volgende visie op de relatie tussen structuur en *agency*: individuen handelen in en door hun habitus in relatie tot bepaalde velden (*agency*), in gedachten houdend dat hun habitus geconditioneerd is door eerdere ervaringen (structuur) (Bourdieu (1990) in Chambers, 2005). Hiermee laat hij weinig ruimte voor de onafhankelijke, rationele *agent* die zelf actie onderneemt om sociale verandering teweeg te brengen. Volgens Bourdieu zouden vrouwen niet in staat zijn om hierbinnen afwijkende gedachten te vormen (Bourdieu (1990) in Chambers, 2005).

Keuzes worden altijd binnen een bepaalde context gemaakt. Keuzes van vrouwen met betrekking tot hun empowerment worden beïnvloed door structuren waarbinnen gedachten worden gevormd.

Als reactie op de ideeën van onder andere Bourdieu over de relatie tussen structuur en *agency*, zet Giddens (1984) in zijn *structuration theory* uiteen dat structuur en *agency* geen los van elkaar staande fenomenen zijn, maar binnen een theoretisch raamwerk van dualiteit geplaatst kunnen worden. Structuren bestaan niet in plaats en tijd, maar slechts in de menselijke verbeelding. Vanuit die gedachte geeft hij de volgende definitie: *'structures are both the medium and the outcome of the practices which constitute social systems'* (Giddens, 1984: 25). Sewell sluit zich bij deze theorie aan, met de opmerking dat *agency* en structuur niet tegengesteld zijn, maar elkaar juist vooronderstellen (Sewell, 1992).

De *structuration theory* van Giddens kan aangevuld worden met de habitus theorie van Bourdieu, samen kunnen zij het voortbestaan van beperkende structuren verklaren. Bourdieu beargumenteert dat *empowerment* begint met bewustwording, maar dat het nooit compleet zal worden zonder dat er iets aan de structuren verandert waarbinnen keuzes gemaakt moeten worden (Bourdieu (2001) in Chambers, 2005). De reactie hierop van Giddens en vele feministische antropologen zoals Kabeer, is dat individuen wel degelijk onderhandelingsmacht, oftewel *agency*, hebben om zelf veranderingen teweeg te brengen. In wat volgt wordt besproken welke ruimte individuen hebben in het proces van onderhandelen van ongelijke machtsverhoudingen.

Weg tot verandering

Hoe kan een individu, die ingebed is in structuren en denkt vanuit de habitus die hier binnen gevormd is, toch verandering brengen in de beperkende omstandigheden van zijn of haar leven? Zolang de habitus en structuren met elkaar overeenkomen lijkt er geen probleem te zijn. Discrepanties kunnen echter ontstaan wanneer een individu zich begeeft in een omgeving met nieuwe sociale regels en verhoudingen, of door een externe factor gewezen wordt op beperkingen van bestaande structuren. Wij zien het bewustzijn van Bourdieu als een belangrijke stap voor *agents* om keuzes te maken die verandering teweeg brengt. Dit bewustzijn komt vooral sterk terug binnen de cognitieve en perceptuele dimensie van empowerment. Opgemerkt moet worden dat processen van empowerment geen lineaire processen zijn die via een standaard concept voltooid worden. Elk proces is anders en een daadwerkelijke voltooiing is niet aan te wijzen (Summerson Carr, 2003). Toch is het moment van bewustwording wel degelijk een duidelijk beginpunt van het proces. Wanneer deze verandering in het denken van een individu heeft plaats gevonden zullen de fases van het proces in gang worden gezet. De andere fases omvatten zoals Summerson Carr ze beschrijft het ontwikkelen van reflectie- en actievaardigheden en het ontmoeten van gelijkgestemden (Summerson Carr, 2003). Terugkomend op de eerder geïntroduceerde theorie van Mahmud, verlopen deze fases via niveaus van de precondities, het proces van verandering en de consequenties die de keuze teweeg brengt (Mahmud, 2003). Een belangrijke toevoeging is dat deze fases niet volgens een vaste volgorde verlopen, maar juist per proces verschillen. Het is een cyclisch proces.

Wanneer een proces van *empowerment* in gang wordt gezet, zullen vrouwen moeten beschikken over *resources*, om bestaande sociale structuren te veranderen en bewustzijn te creëren van hun marginaliteit en de nieuwe (te creëren) keuzemogelijkheid. *Resources* worden gedefinieerd als: “*the media whereby transformative capacity is employed as power in the routine course of social interaction*” (Giddens (1979) in Sewell, 1992:9). *Resources* zijn zodoende alle middelen die ingezet kunnen worden om invloed uit te oefenen over mensen of materiële zaken, waardoor vrouwen in staat zijn hun wensen te vervullen (Mahmud, 2003).

Zoals hierboven besproken ging het in eerste instantie bij *empowerment* processen (zoals deze gevisualiseerd worden binnen ontwikkelingsprojecten) vaak om het vergroten van de toegang tot *resources*, bijvoorbeeld door het vergaren van inkomen. Hiermee werd vooral het economisch welzijn vergroot, met de veronderstelling dat het sociale welzijn etc. dan zou volgen (Mahmud, 2003). Nieuwe strategieën richten zich meer op non-financiële vormen van input, bijvoorbeeld leiderschapstrainingen (Kabeer, 2005). Bij het analyseren van de effectiviteit van dergelijke projecten is het van belang om een holistische benadering te handhaven en vooral uitgebreid onderzoek te doen naar de context waarin een weg naar *empowerment* gezocht moet worden (Gianotten, 1994). De precondities van een samenleving, zoals machismo, zijn van invloed op het proces van *empowerment*. Daarnaast pleiten wetenschappers voor meer aandacht voor de beleving van de vrouwen zelf. Er wordt te vaak een uitkomst geïnterpreteerd zonder dat de ervaring van de vrouwen erbij betrokken wordt (Mahmud, 2003). Op deze methodische en inhoudelijke tekortkoming sluit dit onderzoek zich aan. De begrippen van context, bewustzijn en ervaring staan centraal, in tegenstelling tot benaderingen van *empowerment* en ontwikkeling die slechts aandacht schenken aan tastbare uitkomsten. Daarnaast zien wij ontwikkelingsprojecten niet als ‘de’ externe factor die bewustwording teweeg brengt, maar een mogelijke factor. Juist omdat bewustwording vooraf gaat aan de eerste stap tot empowerment, zijn er andere factoren die de bewustwording stimuleren.

Context

Van kolonie tot onafhankelijke democratie

Ecuador is sinds 1830 een onafhankelijke republiek, na eeuwenlange overheersing door de Spanjaarden. Sinds de onafhankelijkheid is er sprake van politieke onrust. Overwegend dictatoriale regimes probeerden de rust te herstellen in de 19e eeuw. Cacao, olie en andere grondstoffen zorgden voor economische groei in het land, maar ook voor veel verdeeldheid. Een groot deel van de bevolking trok naar steden om baat te hebben bij de industrialisering, vandaag de dag woont 67% van de bevolking (ruim 14 miljoen in totaal) in een urbaan gebied (Worldbank, 2012). In 1979 werd er voor het eerst een democratische regering gevormd. Ten tijde van aantrede van deze regering kampte het land met een grote economische crisis, inflatie en groeiende schulden (Lind, 2005).

Politieke en economische context

Net als veel andere landen van Latijns-Amerika ontving Ecuador in de jaren '80 financiële steun van het International Monetary Fund (IMF). Om te voldoen aan de voorwaarden van het IMF voor het verkrijgen van deze steun, moest Ecuador structurele aanpassingen doorvoeren. Deze aanpassingen behelsden strenge bezuinigingen binnen de sociale sector, zoals op voedselvoorziening, onderwijs en gezondheidszorg (Lieten, 1997). Deze aanpassingen inspireerden het land tot neoliberale hervormingen. De jaren '80 worden dan ook gekenmerkt door privatisering, handelsliberalisering, vrije marktwerking, verkleining van de rol van de staat en de hervorming van de sociale welvaartstaat. Deze hervormingen leidden tot meer werkeloosheid en inflatie (Lind, 2005). Ecuador bevond zich het afgelopen decennium in een periode van politieke onrust. Zeven presidenten zijn in de afgelopen tien jaar de revue gepasseerd. Daarnaast werd de economie door de wereldwijde crisis in 2008 geraakt. In 2011 was er weer sprake van economische groei. Deze groei wordt vooral gestimuleerd door de publieke uitgaven van de overheid. Hoewel het land er vanaf de jaren '80 als gevolg van een beroep op financiële steun van het IMF een meer liberalistisch beleid op nahield, lijkt de overheid weer een grote rol te spelen in het land. De stimulering van de economie wordt

echter niet gefinancierd met traditionele inkomstenbronnen, maar vooral via geleend geld (o.a. van de V.S. en China) (CIA, 2012a). Armoede en ongelijkheid blijven de grootste uitdagingen voor Ecuador. Er is echter wel een verbetering zichtbaar de laatste jaren. In 2006 leefde nog 37,6% onder de armoede grens en 16,9% onder zeer ernstige armoede. In 2011 is het gedaald tot 28,6% en 11,6%. Deze daling is mede te danken aan de grote aandacht die de overheid geeft aan ontwikkeling, maar nog altijd woont ruim een kwart van de mensen in armoede (CIA, 2012B).

Vrouwen in Ecuador hebben een lange traditie van werken in landbouw, veeteelt en participatie op de markt. Uit cijfers blijkt echter dat slechts 21% van de vrouwen tussen 18 en 64 jaar economisch actief is op de formele arbeidsmarkt (Worldbank, 2012). Participatie binnen de informele economie ligt vele malen hoger, maar exacte cijfers zijn hier niet van bekend.

Demografische cijfers¹:

Populatie	15.223.680	2012
Etniciteit	Mestizo (mixed Amerindian and white) 65%, Amerindian 25%, Spanish and others 7%, black 3%	2011
Urbanisatie	67% is woonachtig in urbaan gebied	2010
GDP	\$65.945.432.310	2011
(Waarvan publieke uitgave overheid)	(57,6%)	2011
GDP groei	7.8%	2011
Armoede	28,6 % (van de bevolking onder de armoede grens)	2011
Levensverwachting (geslacht)	73 (m) 79 (v)	2012

¹ Bron: Worldbank (2012)

Gender & Machismo

Formeel gezien kunnen de machtsrelaties in Ecuador getypeerd worden als asymmetrisch en gescheiden qua economische en politieke macht. Een nog altijd levendige genderverhouding vloeien voort uit patriarchale structuren. Deze patriarchale structuren wordt onder andere geuit via machismo cultuur. Doordat deze structuur zeer beperkend is voor vrouwen, bijvoorbeeld wanneer ze gedwongen worden tot de rol van huismoeder in dienst van hun man, is de structuur zo sterk dat vrouwen deze niet makkelijk doorbreken (Salyers, 1998). Het profiel waarnaar vrouwen binnen deze structuur worden gevormd, maakt dat vrouwen snel kiezen voor thuisblijven om 'klaar te staan' voor hun familie. Binnen sterk patriarchale structuren wordt er vaak gerekend op steun van dochters, maar worden zoons beschouwing gelaten bij dagelijkse taken. Vrouwen staan in dienst van mannen en horen zorgzaam en trouw te zijn. Seksuele discretie is gepast zolang meisjes nog niet getrouwd zijn. Mannen hebben meer bewegingsvrijheid op seksueel gebied, maar ook op andere vlakken wat een machtsverhouding creëert waarbij vrouwen mede financieel afhankelijk zijn van hun mannen (Salyers, 1998). Traditionele genderpatronen die doorgegeven worden door middel van opvoeding houden deze structuren in stand.

In het theoretisch kader heeft de theorie van Bourdieu veel aandacht gekregen. Een vrouw alleen zou volgens Bourdieu niet in staat zijn in te gaan tegen de onderdrukkende structuren van het machismo (Bourdieu (1990) in Chambers, 2005). Carr bevestigt deze stelling; Er moet stimulans van buiten de eigen habitus komen om veranderingen teweeg te brengen, want vanuit de habitus reageert men binnen de grenzen van bestaande structuren, waarbinnen geen zelfstandige afwijkende gedachten gevormd zouden kunnen worden (Summerson Carr, 2003). Sterker nog, een vrouw zal binnen de genderstructuur waarin zij leeft amper in staat zijn om een afwijkende gedachte te genereren die haar in staat stelt sociale verandering in gang te zetten. Patriarchie, als voorbeeld van onderdrukkende structuur, dankt haar diepgewortelde bestaan dan ook aan het idee van de 'natuurlijkheid' van dit systeem. Zoals eerder genoemd, zijn het concept van gender en daaruit voorkomende verhoudingen deels gebaseerd op biologische verschillen tussen mannen en vrouwen. Het feit dat vrouwen vaak inferieure eigenschappen toegeschreven krijgen, is een sociaal-cultureel construct en volgt niet logisch uit de biologische distinctie tussen mannen en vrouwen. De sociale

significantie ervan wordt gerechtvaardigd door te verwijzen naar de 'natuurlijkheid' ervan (Chambers 2005). Het machismo geeft nog altijd veel invulling aan genderverhoudingen. In het geval van Ecuador kan machismo het best getypeerd worden als een sociaal systeem waarin mannen autoritair zijn binnen het gezin, vrouwen min of meer het bezit zijn van de man en daarom onderworpen worden aan zijn wil. De machista ziet zijn vrouw het liefst thuis met de kinderen terwijl hij werkt om zijn gezin te onderhouden (Salyers Bull, 1998). Vrouwen hebben weinig sociale contacten buiten de eigen familie om.

Onder de oppervlakte lijkt er echter meer ruimte te zijn voor onderhandeling en evenwichtigheid. Vrouwen hebben hun eigen, subtiele manieren om hun invloed te laten gelden (Rens, 1993). Hun gebruik van *agency* zorgt ervoor dat ze toch een stem hebben binnen situaties waar hun positie ondergeschikt is. Vrouwen kunnen bijvoorbeeld deze structuren afzwakken door hun zoons meer verantwoordelijkheden te geven bij 'zorgzame' taken.

De Ecuadoriaanse overheid lanceerde in 2011 onder leiding van President Rafael Correa echter wel een grootschalige, landelijke campagne, die machismo linkt aan geweld tegen vrouwen. De slogan hiervoor luidt: 'Reacciona Ecuador, el machismo es violencia!'² Hiermee probeert de overheid bewustzijn te creëren onder zowel mannen als vrouwen, dat machismo geen natuurlijke orde is maar een systeem dat veranderd kan en moet worden. De campagne is niet alleen een oproep aan mannen om hun gedragspatronen te veranderen, maar ook aan vrouwen om hun kinderen op een manier op te voeden waarin het machismo geen plaats heeft.

Het machismo heeft tevens verstrekende gevolgen voor familieplanning. Vrouwen trouwen over het algemeen veel jonger dan mannen, gemiddeld rond de 19 jaar (Worldbank, 2012). Dit gaat vaak gepaard met het krijgen van het eerste kind. Aangezien seksuele voorlichting nog niet voldoende en kwalitatief genoeg aanwezig is in de Ecuadoriaanse samenleving, krijgen veel vrouwen op jonge leeftijd ongewenst kinderen. Alleenstaande moeders zijn dan ook een groot probleem, omdat mannen geen morele of wettelijke verplichting voelen om deze meisjes bij te blijven staan. Vanuit de overheid komt er weinig financiële hulp, dus blijven deze vrouwen aangewezen op de hulp van hun ouders en andere familieleden. Mede vanuit de noodzaak tot overleven,

---

² *Eigen observatie tijdens veldwerk.*

maar ook in cultureel opzicht zijn families in Ecuador erg hecht en is er veel sociale controle (Andrade 2001, Lawrence 1977).

Sanqolqui – plaatsing onderzoek

Het onderzoek is uitgevoerd in Sangolqui, Ecuador. Sangolqui is een plaatsje met ongeveer 80.000 inwoners (afhankelijk van waar de grenzen worden getrokken) binnen een oppervlakte van 55 km², op een steenworp afstand van Quito. Sangolqui ligt op een hoogte van ongeveer 2510 meter boven zeeniveau (Mongabay, 2008). De leefomstandigheden worden sterk beïnvloed door de uitdijende hoofdstad als gevolg van urbanisatie. Buitenwijken zoals Sangolqui vallen veelal onder de laatsten die toegang krijgen tot nieuwe voorzieningen zoals gas, water, elektriciteit en overheidsdiensten. Andere ontwikkelingen vinden hier wel sneller plaats dan in andere delen van het land, zoals het grootste winkelcentrum van Ecuador dat hier geplaatst is, evenals de prestigieuze universiteit ESPE (Escuela Politécnica del Ejército). Sangolqui vormt met haar koloniale architectuur en natuurrijke omgeving een aantrekkelijke bestemming voor toeristen. Het heeft zich echter (nog) niet ontwikkeld tot een massale trekpleister, waardoor het commerciële leven dat gericht is op toeristen zich beperkt tot enkele *haciendas* en bureautjes die gespecialiseerd zijn in trektochten in de omliggende bergen.

De ontwikkelingen die in Sangolqui plaatsvinden op grote schaal, zoals de komst van het winkelcentrum en de universiteit, samen met aandacht voor persoonlijke ontwikkeling vanuit projecten van verschillende organisaties, maakt de locatie een plaats waar empowermentsprocessen tot uiting kunnen komen en daarmee een geschikte locatie voor het onderzoek.

Participatie als middel, onafhankelijkheid als doel

Empirisch hoofdstuk – Rosanne Kamer

Het geroezemoes wordt luider in het lokaal en de lerares tekent nagelontwerpen op het bord. De manicure les is begonnen. De hele klas volgt gebogen over hun tafeltjes het voorbeeld van de lerares. Op één vrouw na, die maakt zich achterin de klas uitgebreid op. Lipliner, oogschaduw, mascara de hele beautycase komt voorbij. Wanneer ze zo'n tien minuten later klaar is, staat ze op, ze dringt haar grote lijf langs de anderen naar voren en staat naast het bord om de figuren alsnog over te schrijven. Alles lachend op haar eigen tempo³. De vrouw heet Elvira, zo blijkt later. Het is niet gewoon voor haar dat ze zo haar eigen gang gaat. Haar man, een machista, heeft haar na veertien jaar huwelijk verlaten omdat hij een affaire heeft met haar achternicht en daarmee verder wil. Veertien jaar heeft ze naar zijn wensen geleefd, nu is het haar tijd.

Elvira is een voorbeeld van hoe vrouwen door een grote verandering in hun leven besluiten of gedwongen raken hun leven te veranderen en te kiezen voor hun eigen ontwikkeling. Een verandering in hun dagelijkse leven, zorgt voor een aanzet tot een verandering van instelling. Het creëert het bewustzijn die bij een persoon in een gemoedstoestand veroorzaakt die verandering bevordert (Bourdieu (1990) in Chambers, 2005).

Toen Elvira op 21 jarige leeftijd trouwde met haar man gaf ze haar werk op om het huishouden te doen, zoals haar man graag wilde. Met de komst van hun dochter raakte Elvira nog meer aan huis gekluisterd vertelt ze mij⁴, tot het moment dat haar man verkondigt niet langer samen door het te willen gaan.

Inleiding

In dit hoofdstuk staan de verhalen van vrouwen zoals Elvira centraal. Elke vrouw is via ontwikkelingsprojecten bezig zijn met hun persoonlijke proces van empowerment of met het proces van anderen. Het zijn vrouwen met een verschillende achtergrond die zich in verschillende fases van persoonlijke processen van empowerment bewegen. De groep die deel heeft uitgemaakt van dit onderzoek bestaat uit getrouwde en

---

³ Observatie manicure les, 13-3-2013.

⁴ Interview met Elvira, 3-4-2013.

ongetrouwde vrouwen, moeders en kinderlozen met of zonder kindwens, jonge meisjes en dames die wat meer op leeftijd zijn. De een werkt, de ander niet. Wat ze allemaal gemeenschappelijk hebben is dat ze bezig zijn om zichzelf of anderen te empoweren middels een ontwikkelingsproject, met doelen die onderliggende overeenkomsten kennen. Allemaal lopen ze tegen problemen aan die ontstaan bij het combineren van het project met verantwoordelijkheden van het dagelijkse leven.

De projecten waar de vrouwen deel van uit maken zijn verschillend in opzet en doel. Sommige projecten zijn vanuit de gemeente zijn opgezet, andere zijn door een Amerikaanse organisatie ontwikkeld, die de gemeenschap wil helpen het beste uit zichzelf te halen⁵. De projecten lopen uiteen van microkrediet, seksuele voorlichting, manicure en kapperscursus en Engelse les. De vrouwen hebben zelf de stap gezet richting de organisatie om deel uit te maken van het project, om persoonlijke redenen die terug komen in de ervaringen die in dit hoofdstuk besproken worden.

Vanuit de verhalen en observaties van vrouwen worden de restricties, de acties en motivatie van het proces van empowerment en perspectieven voor de toekomst in een drieluik besproken. De stem van de vrouwen zelf zal door het hele hoofdstuk terug komen om de ervaringen daadwerkelijk vanuit de vrouwen zelf te vertellen.

Het veldwerk in Ecuador omvatte enkel drie maanden, waardoor slechts mogelijk was een beperkt deel van het empowermentsproces van de verschillende vrouwen mee te maken. Via observaties en participatie, diepgaande interviews en informele gesprekken is er echter een goed beeld ontstaan van ervaringen en de context van deze ervaring rondom empowermentsprocessen. De bevindingen tijdens de onderzoeksperiode en de analyse achteraf hebben geleid tot de visie dat ontwikkelingsprojecten een bijdrage kunnen leveren aan de empowermentsmogelijkheden, maar dat voor een vrouw de stap zet naar een project er al wel een bepaalde *mindset* moet zijn bij vrouwen zelf en haar omgeving. Die *mindset* of bewustwording is een mentale verandering die plaatsvindt binnen de cognitieve dimensie van empowerment. De eerste stap is vaak het zien van de mogelijkheid en het willen veranderen. Bewustwording door vrouwen van de *agency* die zij hebben is een deel van het empowermentsproces wat al vooraf moet gaan aan de participatie binnen een project.

---

⁵ Informeel gesprek met Heather, *Country Director* van MPI Ecuador, 29-1-2013.

Dit argument wordt onderbouwd op de volgende wijze, allereerst wordt de context van het proces aan de hand van restricties geschetst, vervolgens zal het proces en de ervaring van vrouwen besproken om tot slot te eindigen bij de perspectieven voor de toekomst. De invloed die ontwikkelingsprojecten kunnen hebben op deze aspecten van een empowermentsproces en waarom het enkel kan bij vrouwen die cognitief al een stap hebben gezet, wordt aan het eind van het hoofdstuk uiteengezet.

Restricties

Huishoudelijke verantwoordelijkheden en afhankelijkheid

Net als de meeste andere vrouwen, werd Elvira al op jonge leeftijd moeder. Het krijgen van een kind met een man is vanuit de cultuur een natuurlijke verbintenis die zorgt voor een gedeeld leven samen⁶. Met z'n tweeën trachten de partners ervoor te zorgen dat het gezin een veilige basis is voor kinderen om op te groeien. Vanuit machismo structuren die ook vaak bij gezinnen die geen machista omvatten, enigzins doorklinken, wordt de taakverdeling veelal gestuurd naar een traditionele vorm. Elvira en eigenlijk alle andere vrouwen in dit onderzoek nemen de huishoudelijke taken en de zorg voor de kinderen op zich. Mannen zorgen voor het inkomen en vrouwen voor het huis. Zelfs wanneer ook vrouwen in een relatie bijdragen aan het inkomen, verrichtten de vrouwen in de meeste gevallen nog de taken die bij het huishouden behoren. In stuk refereer ik bij 'het huishouden' zowel naar de praktische taken om het huishouden op orde te houden als de zorg voor de kinderen.

Binnen deze traditionele taakverdeling, waarbij mannen de grootste kostwinner van het gezin zijn, zijn vrouwen financieel afhankelijk van het inkomen van hun echtgenoot. De zorg voor het huishouden maakt dat veel vrouwen zichzelf op de tweede plaats zetten, omdat dit takenpakket al zo omvangrijk is. Ondanks dat vrouwen vele taken vervullen is de rol als moeder de meest belangrijke en liggen de prioriteiten dan ook bij de kinderen⁷.

Marina, een jonge moeder van drie kinderen, pendelt daarom dagelijks heen en weer tussen huis en de schoenenwinkel die ze samen met haar man runt. Ze werkt in de winkel en wil tegelijkertijd thuis zijn voor haar zoons en dochter. De honderd meter die

---

⁶ Blijkt vanuit de uitspraken van informanten.

⁷ Blijkt uit gesprekken met verschillende informanten.

ze daarvoor meerdere malen op een dag aflegd brengt stress met zich mee. Haar man wil haar in de winkel hebben omdat hij het idee heeft dat ze meer verkopen als klanten een vrouwelijke verkoper aantreffen, maar Marina wil ook haar liefde en aandacht schenken aan haar kinderen, want dat is volgens haar belangrijker dan geld of spullen: *“Liefde en aandacht zeggen meer dan spullen, je moet herinneringen creëren”*⁸.

Marina heeft de mogelijkheid snel te schakelen tussen huis en werk doordat haar woning in het centrum van Sangolqui staat, vlak naast de markt. Wanneer een woning minder centraal gelegen ligt is de vrouw afhankelijk van vervoersmiddelen. Indien de partner buitenhuis werkt heeft dat gevolgen voor bewegingsvrijheid. Elena bijvoorbeeld, woont met haar man Diego en haar twee dochters op een militaire basis die afgelegen ligt en kan zonder auto niet makkelijk uit de voeten. Diego is militair en heeft de auto nodig om bij zijn werk te komen. Om van de meest dichtbijzijnde bushalte naar het huis te komen, heb ik het taxiritje meerdere malen heb verkozen boven een wandeling van ruim veertig minuten. Voor Elena zou deze dagelijkse luxe oplopen tot een grote kostenpost, ze wacht daarom vaak op Diego om haar ergens naar toe te brengen met de auto. Elena gaat zonder haar man vrijwel nergens heen *“gelukkig heb ik hier veel vriendinnen,”*⁹ zegt ze over de militaire basis waar ze dus een groot deel van haar tijd doorbrengt.

Verantwoordelijkheden van het moederschap

Elena werd al op negentienjarige leeftijd moeder. Zij is daarmee geen uitzondering. Tienermoederschap is een veelvoorkomend probleem in Sangolqui. De gemiddelde leeftijd voor het krijgen van een eerste kind ligt op negentien jaar bij vrouwen in Ecuador (Worldbank, 2012). De werkelijkheid in Sangolqui lijkt hier niet van af te wijken. Er zijn uitschieters van meisjes die op dertien of veertienjarige leeftijd al zwanger worden. Hoe jonger een vrouw zwanger raakt hoe meer het een beperking lijkt te zijn voor persoonlijke ontplooiing. De jonge moeders hebben vaak nog niet hun opleiding afgerond en zien daar op korte termijn ook niet de mogelijkheid toe. De structuur waarbinnen jonge vrouwen moeder worden, versterkt afhankelijkheid van vrouwen van het inkomen van hun man. Zonder een voltooide opleiding zijn de kansen op de

---

⁸ Notitie tijdens gesprek met Sindy, 1-3-2013.

⁹ Interview met Elena, 25-2-2013.

arbeidsmarkt beperkt vertellen verschillende informanten. De traditionele taakverdeling lijkt door deze afhankelijkheid sterker te staan, zo vertelt Patricia van 22 jaar dat ze best graag wil werken, maar dat daar nu geen mogelijkheid voor is omdat ze ongeschoold is. Met twee zoontjes van vijf en drie is ze niet in staat geweest om na de middelbare school verder te leren¹⁰. Nu volgt Patricia een kapperscursus die georganiseerd wordt door de gemeente. De cursus is erop gericht om de capaciteiten van vrouwen te vergroten zodat ze aan het werk kunnen. Patricia vertelt nadat we wegelopen bij de les, dat ze niet zeker weet of ze de het volgende onderdeel van de cursus die gericht is op verven, kan volgen omdat ze op het moment het geld niet heeft om het verplichte materiaal te kopen. De structuur van het project blijkt maar weinig flexibel te zijn. De vrouwen helpen elkaar tijdens de les wel door materiaal aan elkaar uit te lenen en goedkope adresjes uit te wisselen¹¹.

Vanesa, en andere moeders, vertellen stellig dat het krijgen van een kind en daarmee het aangaan van een gezinsleven een enorme verandering was. Vanuit hun leven in het ouderlijk huis waar ze nog tijd hadden om te studeren stappen ze over op een leven vol verantwoordelijkheden. Het volgende citaat van Ana illustreert dit:

“Vroeger toen ik thuis woonde moest ik weleens meehelpen, bijvoorbeeld met koken, maar het studeren nam veel tijd op dus ik hoefde niet veel te doen, de studie was belangrijker. Mijn ouders wilden niet dat we veel hielpen zolang we bleven studeren, mijn ouders wilden vooral dat ik mijn studie zou afmaken. Toen ik naar de universiteit ging, ging ik met vriendinnen wel dansen. Voordat we trouwden waren we vijf jaar samen. Omdat we nog aan het studeren waren hadden we nog niet het idee van trouwen. Toen ik ging trouwen had ik al best geleefd, ik ging vaak uit voor plezier, om te dansen.” - Ana¹²

De vrijheid die Ana omschrijft werd overspoeld door verantwoordelijkheden vanaf het moment dat ze trouwde en het huis uit ging. Verantwoordelijkheden zorgde ervoor dat ze zichzelf niet in staat zag haar opleiding te voltooien. Vrijwel alle vrouwen binnen het onderzoek werden nog tijdens hun opleiding, bewust of onbewust, zwanger en staakte de afronding. Ana praat nog wel over het afmaken van haar opleiding, ze moet

---

¹⁰ Interview met Patricia, 29-3-2013.

¹¹ Observaties tijdens de kappersles, verschillende data.

¹² Interview met Ana, 14-3-2013.

nog drie semesters, maar voorlopig ziet ze het nog niet als een mogelijkheid omdat de zorg voor het huishouden in combinatie met werk een dag- (en nacht)taak is¹³.

Ana leeft samen met haar man en twee jonge kinderen in een klein plaatsje buiten Sangolqui. Samen met haar man heeft ze verschillende handeltjes die voor het inkomen zorgen. Ze produceren mest, bouwen vogelhuisjes en verkopen dode, ingevroren cavia's aan restaurants. Op het terrein waar ze wonen is de invulling van het leven van het stel zichtbaar. De grote tuin die van voor naar achter het huis loopt is ingericht voor de verschillende handeltjes, maar toont ook sporen van de kinderen. Speelgoedauto's, fietsjes, een glijbaan, de grond, bedolven onder het speelgoed wisselt af met de werkplekken van de ouders. Een schuur achterin de tuin biedt plaats voor honderden stukken hout die vermaakt worden tot een broedplek voor vogels. Voorin ligt onder een stuk zeil een braakliggend stuk grond waar onder de juiste omstandigheden mest geproduceerd wordt. Nauwlettend houdt Ana de condities van het mest in de gaten. Niet te warm, te koud, te nat of te droog, de perfecte omstandigheden worden gecreëerd. Zo aandachtig als ze het productieproces sturen zo beschermend is Ana ook over haar kinderen, want ook in Ana's situatie is de zorg voor de kinderen vooral haar taak. Haar werk en de zorg voor de kinderen zijn in haar leven net zo verward met elkaar als de inrichting van de tuin, kinderopvang is geen optie. De negatieve verhalen die ze van anderen heeft gehoord, maken dat Ana haar kinderen bij zich wil houden; *'Ik heb veel verhalen gehoord over de kinderopvang, ik heb liever dat ze bij mij blijven. Ik heb gehoord dat ze ze mishandelen, of soms zelfs.. Ik heb een verhaal gehoord van een vrouw die haar zoontje naar de opvang bracht en toen ze terugkeerde ontdekte ze dat hij dood was...'*¹⁴

Het ogenschijnlijk extreme voorbeeld wat Ana schetst, weerspiegelt de angst om kinderen 'achter te laten' bij vreemden die bij vrijwel alle moeders van dit onderzoek aanwezig is. Iedere moeder probeert op eigen wijze haar leven op zo'n manier in te richten dat de kinderen ten alle tijden beschermd blijven. Niet alleen vanuit een veiligheidsoogpunt, ook vanuit moreel besef dat opvoeding de basis biedt voor het rest van het leven van hun kinderen. De volgende paragraaf gaat hier op in.

---

¹³ Interview met Ana, 14-3-2013.

¹⁴ Citaat uit interview met Ana, 14-3-2013.

Moederschap benadert vanuit normen en waarden

Vanuit de heersende normen en structuren van de gemeenschap in Sangolqui, kiezen veel vrouwen om de hoofdsrol te spelen in de zorg van de kinderen. De een meer vrijwillig dan de ander. Uit de wijze waarop vrouwen over het moederschap praten, lijkt een algemene ongeschreven regel te bestaan die vrouwen drijft een goede moeder te zijn.

'Wanneer een moeder haar taak verzaakt zal dit ten koste gaan van de samenleving. Kinderen die opgroeien zonder bescherming, controle en liefde zullen eindigen als volwassenen die niet zich niet volwaardig kunnen gedragen' - Elena¹⁵

De omschrijving door Elena, van de gevolgen van opvoeding wanneer dit niet 'juist' gedaan volbracht wordt, illustreert hoe vrouwen uit dit onderzoek over het algemeen praten over moederschap. In gesprekken met vrouwen over hoe een goede moeder zich behoort te gedragen, werd er veelal gewezen op het belang van aandacht en controle. Problemen die er zijn in de samenleving zoals criminaliteit en verslaving worden door enkele moeders teruggebracht tot het probleem van een gebrekkige opvoeding¹⁶. Ze zien het als een misstap wanneer moeders werken en hun kinderen achterlaten bij vreemden om status en materieel gewin na te jagen. Volgens mijn informanten leidt de opvoeding door een 'egoïstische moeder' tot een breuk van familiebanden en creëert het daarmee individualistische personen die een bedreiging voor een gezonde samenleving die leunt op familiewaarden. *'Individualisme is slecht voor de samenleving, het creëert egoïstische mensen die bereid zijn anderen te helpen.'* – Elena¹⁷ Vanuit deze familiewaarden zou de verantwoordelijkheid voor de opvoeding een taak zijn voor ouders samen, maar in de praktijk is het dus vooral een moeder die de zorg voor haar kinderen draagt en daarin beperkt raakt in haar eigen ontwikkeling. Het volgende deel gaat in op de wijze waarop vrouwen keuzes maken, binnen beperkende structuren waarin ze zich bevinden, die de invulling van hun leven weer meer sturen naar hoe zij het liefste willen en hoe dit samenhangt met hun bewustzijn.

---

¹⁵ Citaat uit interview met Elena, 12 april

¹⁶ Interview met Luci, 24 maart

¹⁷ Citaat uit interview met Elena, 12 april

Keuzes en motivatie

Elvira, zoals eerder staat geschreven, ontmoette ik bij een manicurecursus. Tijdens een interview later bij haar thuis praten we over hoe de cursus haar bevalt als het onderwerp ineens bij haar relatie komt. Voor mijn gevoel uit het niets komt het feit op tafel dat ze in scheiding ligt. Haar stem daalt iets als ze erover verteld, ze praat niet langer zo enthousiast en bevlogen als daarvoor. De keuze van haar man heeft haar aangedaan.

Na de aankondiging in oktober van haar man dat hun relatie ten einde was, heeft ze besloten dat ze weer opnieuw op eigen benen wilde staan. Voor ze trouwde met haar man was ze al werkzaam en redelijk zelfstandig, maar vanwege de machista inborst van haar man heeft ze dit destijds opgegeven. Nu de regels van haar man niet langer nageleefd hoeven te worden, durft ze de stap te zetten naar een nieuwe omgeving die haar stimuleert het beste uit haar zelf te halen. *“ik vind de manicures heel leuk, ik oefen wekelijks zo’n 4 uur. Ik ben er best goed in,”* zegt ze wanneer ze trots haar ‘portfolio’ van bewerkte nagels laat zien. De verandering die heeft plaatsgevonden doordat haar man wil scheiden, heeft een bewustzijn aangewakkerd die maakt dat ze zichzelf weer hoger op haar prioriteitenlijst zet. De cursus brengt haar weer onder gelijkgestemden. Bij de lessen gaat ze, zoals genoteerd, haar eigen gang en dat wordt gewaardeerd via enthousiaste begroetingen en respons op haar grappen. Ze voelt zich zekerder en gewaardeerd vertelt ze tijdens een gesprek¹⁸.

Het zelfvertrouwen wat de cursus bij Elvira teweeg brengt is een belangrijk effect van empowerment. De cursus draagt niet alleen bij aan haar zelfvertrouwen, maar heeft ook als doel om uiteindelijk Elvira haar capaciteiten te laten vergroten zodat ze een eigen inkomen kan genereren. Zelfs nu ze verlaten is door haar man is ze nog afhankelijk van zijn verdiensten.

Net als bij Elvira doorklinkt bij veel andere vrouwen het verlangen naar zelfstandigheid in hun verhalen. Vrouwen ontwikkelen zich om financieel of op andere wijze onafhankelijk te worden binnen hun relaties. Ook Ana wil via meer inkomen meer onafhankelijkheid genereren. Eerder is beschreven hoe Ana woont en werkt samen met haar man. Ze zijn de hele dag samen bezig voor de handel. Wanneer ze thuis komt liggen er dagelijks nog veel huishoudelijke taken op haar te wachten. *“Soms is het lastig, we*

---

¹⁸ Informeel gesprek met Elvira, 3 april

moeten bijvoorbeeld op pad, verkopen en als ik terug moet ik nog steeds de dingen doen die zijn blijven liggen. Dit geldt ook voor het klaarmaken van het eten etc. Dit is best lastig omdat we altijd samen weggaan.” Ana wil graag haar rijbewijs halen om zelf vrij te zijn om te gaan en te staan waar ze wil. Nu is ze afhankelijk van de bus die weliswaar voor haar huis stopt, maar slechts een beperkte route rijdt. Ze wil graag wat meer apart werken van haar man, zodat ze efficiënter te werk kunnen gaan zonder dat ze meteen aan het huis gekluisterd is.

Een ander punt wat ze graag zou willen veranderen, waarin onafhankelijkheid doorklinkt, is dat ze nog steeds in een huis wonen wat in bezit is van haar ouders. Tijdens een van onze gesprekken vertelt ze mij dat ze verlangd naar een eigen woning. Niet zozeer op een andere plek, zolang het huis maar eigen is. Ze wilt niet meer het gevoel hebben dat ze toestemming moet vragen aan haar ouders wanneer ze iets wilt veranderen. Ana is er stellig in dat geld absoluut nodig is voor verandering.

“Veel mensen zeggen dat geld niet belangrijk is, maar ik denk van wel. Want zonder geld kun je niets, niet uitgaan, boodschappen doen, zorgen voor je kinderen, je gezondheid etc. Geld is de basis van een goed leven en dus heel belangrijk. Liefde is natuurlijk net zo belangrijk, maar je kan alle liefde geven, maar als geld ontbreekt is het nog steeds een gebrek. Geld ligt aan de basis van een goed leven voor je kinderen.”

De nadruk die Ana op geld legt, lijkt aan de oppervlakte een materialistisch doel te hebben, echter doorklinkt in haar verhalen het verlangen naar bewegingsvrijheid, voor haar gevoel is dat alleen te bereiken met geld. Ze heeft de wensen om vrij te zijn in haar gaan en staan en denkt dat het microkrediet haar daar uiteindelijk bij kan helpen.¹⁹

Ook Luisa ziet via financiële middelen een mogelijkheid om meer onafhankelijkheid te genereren. Luisa geeft aan dat een eigen inkomen voorkomt dat ze steeds bij haar man moet aankloppen als ze iets wil kopen, daarom is ze blij dat ze halve dagen kan werken en daarmee wat eigen geld verdient. Ze besteedt veel aandacht aan haar tot in de puntjes verzorgde uiterlijk en investeert ook graag in extra dingen voor haar zoontje. Ondanks dat haar leven als werkende moeder haar soms zwaar valt, is ze trots dat ze het voor elkaar krijgt. Luisa werkt bij een gezondheidsinstituut en draagt bij aan projecten over seksualiteit. Samen met haar collega Inez geeft ze voorlichting op

---

¹⁹ Vanuit verschillende interviews met Ana

middelbare scholen. Luisa, 31 jaar, is zelf net een half jaar moeder en spreekt tijdens voorlichting vaak vanuit eigen ervaring om de kinderen bewustzijn over de verantwoordelijkheden van het ouderschap bij te brengen. Ze is getrouwd met een jongere man die ook bij het instituut werkzaam is. Tijdens een interview met Luisa komen haar werkzaamheden in combinatie met haar leven thuis ter sprake. Haar stem schiet omhoog en met een zucht vertelt ze dat ze af en toe niet weet hoe ze het allemaal voor elkaar moet krijgen. Ze werkt halve dagen en zorgt de rest van de tijd voor Bruce beschrijft ze, daarnaast doet ze alles in het huishouden en moet ze taken die ze voor het project heeft uitvoeren. Een verslag voor haar werk heeft haar veel uren van haar nachtrust gekost om de deadline te halen. Overdag heeft ze geen tijd omdat haar man niet helpt in het huishouden.

De financiële onafhankelijkheid die Luisa nastreeft maakt dat ze kiest voor de combinatie van werken met het moederschap, haar visie over werkende moeders is minder strict. Voor haar is kwaliteit belangrijker is dan kwantiteit²⁰. Ondanks dat ze zegt soms bijna te bezwijken onder de stress, praat ze met stralende ogen over haar werk.

Buiten het vergroten van financiële middelen, zijn er ook andere keuzes die vrouwen maken om meer onafhankelijkheid te genereren. Elena, die al eerder ter sprake is gekomen, streeft een andere vorm van onafhankelijkheid na. Zij vertrekt op korte termijn naar Amerika voor het werk van haar man, Diego. Diego is militair en wordt regelmatig opgeroepen om te verhuizen voor zijn werk. Elena volgt hem samen met hun twee dochters. Het regelmatige verhuizen en daarmee het van voorafaan opbouwen van een sociaal leven, noemt Elena als een van de nadelen. Ze zegt dat ze inmiddels wel gewend is aan en bekwaam is geraakt in het opbouwen van sociale contacten. Haar doel is Engels leren zodat ze ook in de Amerikaanse omgeving in staat is om haar sociale netwerk op te bouwen. Ze zegt dat ze zelf uit de voeten wil kunnen komen met de taal. Op dit moment is haar vaardigheid nog niet op conversatieniveau²¹. Ze volgt samen met Diego, die wel een aardig woordje spreekt, les bij Manna International Project. Om te voorkomen dat ze op sociaal vlak afhankelijk is van het woord van Diego doet ze wekelijks haar best om haar kennis te vergroten zodat ze straks in Amerika haar sociale leven kan opbouwen.

---

²⁰ Informeel gesprek met Luisa, 22 maart

²¹ Observaties tijdens de Engelse les bij MPI, een Amerikaans ontwikkelingsproject die individuen stimuleren en helpen hun capaciteiten in te zetten voor de samenleving.
Bron: <http://mannaproject.org/ecuador-vision>

Ook voor de collega van Luisa, Inez, is onafhankelijkheid belangrijk. Inez heeft een grote kinderwens. Haar neefjes zijn haar leven, zegt ze zelf²². Ze is de dertig ruim gepasseerd en heeft een vriend. Ze wonen samen en als de situatie ideaal zou zijn, zou ze direct beginnen aan kinderen. Ze stelt het moment echter bewust uit.

“Ik zou niets liever willen dan een kindje en mijn vriend ook, maar de omstandigheden zijn er nu nog niet naar. Als ik zwanger raak kan ik niet meer werken, dan zijn we afhankelijk van zijn moeder, dat wil ik niet. Hij moet ook verantwoordelijkheid nemen.”²³ - Inez

Naar haar idee is haar vriend nog niet volwassen genoeg. Hij is financieel nog afhankelijk van zijn moeder, een aspect wat Inez dermate stoort. Binnen haar relatie is zij degene die voor het inkomen zorgt, ze is hierin een uitzondering ten opzichte van de situatie van andere vrouwen die over het algemeen financieel afhankelijk zijn van hun man. Inez is zeer bewust bezig met het uitstellen voor het moederschap tot een geschikt moment en probeert jonge meiden en jongens daar ook bewust van te maken middels het voorlichtingsprogramma. Ze is bezig met een project op een middelbare school waar ze dagelijks in samenwerking met een dokter en Luisa, uitlegt wat voor weerslag het krijgen van een kind heeft op je leven. Ze werken met elektronische baby's die voor een paar dagen een rol innemen in het leven van de tieners. Inez stort zich met hart en ziel in het project en zou willen dat de school meer tijd vrij maakt voor de voorlichting²⁴.

Met de omschrijving van de keuzes die vrouwen gemaakt hebben om doelen te behalen die hun welzijn vergroten en het leven meer naar hun eigen wensen invullen, werkt het stuk naar het einde en komt het bij de rol van de projecten.

Bewustzijn en projecten

Bewustzijn

De vrouwen die aan dit onderzoek mee hebben gewerkt door hun ervaringen over hun ontwikkeling met mij te delen bezitten ieder een bepaald bewustzijn wat ze doet beseffen dat ze zelf in staat zijn keuzes te maken die aspecten van hun leven te veranderen. Hoewel ondernomen acties soms veel van vrouwen lijken te vergen staan ze achter de keuzes die ze maken en proberen ze het zo goed mogelijk te combineren met

---

²² Citaat interview met Inez, 28 maart

²³ Citaat interview met Inez, 28 maart

²⁴ Informeel gesprek met Inez, 29 maart

structuren die hun levens kennen. De vrouwen uit dit onderzoek hebben ieder zelf de stap gezet naar een ontwikkelingsproject om door middel van participatie capaciteiten te verkrijgen of uit te bereiden die bijdragen aan de verwerzeling van hun aspiraties. Vooraf aan het zetten van deze stap is het cognitieve proces gegaan dat vrouwen hiertoe heeft doen besluiten. Externe factoren in de vorm van veranderingen van het dagelijkse leven zoals de scheiding van Elvira of het vooruitzicht van de verhuizing naar Amerika van Elena, hebben dit proces aangewakkerd. Het participeren binnen projecten is een middel om gemaakte keuzes of gestelde doelen te verwezenlijken. De volgende paragraaf besteed aandacht het probleem wat via Kabeer (2003) al aan de orde is gesteld.

Project, lust of last?

Kabeer (2003) wijst op het nadeel van projecten wanneer deze lastenverzwaring teweeg brengen. De case die ze aanwijst met betrekking tot microkrediet is ook in de praktijk in Sangolqui aan te wijzen. Ana ontvangt samen met haar man microkrediet om haar handel uit te bereiden. Echter kent het microkrediet programma vaste betalingsmomenten die de druk om inkomen te generen groter maakt. De schuld moet immers binnen bepaalde termijn afbetaald worden inclusief rente. Ana en haar man werken daarom regelmatig tot in de late uurtjes door. *“We werkten al veel, maar gingen we meestal wel om een uur of negen of tien naar bed. Als het nodig is werken we nu langer door.”*²⁵ Doordat de werkdruk voor haar alleen maar groter is op dit moment lijkt, tijd voor zelfontplooiing steeds verder weg. Maar Ana kijkt naar de lange termijn. Meer inkomen maakt op den duur dat ze meer kansen te besteden heeft, ze kan dan haar opleiding af maken en heeft geld om haar rijbewijs te halen.

Heather van de Amerikaanse ontwikkelingsorganisatie bevestigt dat ze in de praktijk aanloopt tegen het probleem dat vrouwen niet de tijd en het geld dat een project vraagt, de moeite waard vinden voor een investering op de lange termijn²⁶.

“Ik denk dat we de vrouwen die we uiteindelijk echt willen helpen nog niet bereiken. We promoten op straat, maar de vrouwen die echt een isolement leven bereiken we niet. Daarnaast lijken vooral vrouwen op de projecten af te komen die al best een goed leven

---

²⁵ Interview met Ana, 14 maart

²⁶ Interview met Heather, 20 maart

hebben, niet dat zij niet welkom zijn, maar het is in eerste instantie gericht op mensen die het minder goed hebben"²⁷ - Heather

Lessen voor de volgende generatie

De moeders spreken ideologisch over de toekomst van kinderen. Ze hopen dat zoons, maar vooral ook dochters langer de tijd nemen om zich te ontwikkelen dan zij zelf hebben gedaan. De moeders noemen het op jonge leeftijd intreden in het huwelijk als beperkend voor hun eigen ontwikkeling. Het leren van hun eigen 'fouten' doorklinkt enigszins in de verwoording van de wensen voor hun kinderen.

'Logischerwijs wil ik dat mijn kinderen trouwen, maar in de eerste plaats wil ik graag dat ze gaan studeren en dat ze hun studie ook afronden en als het mogelijk is dat ze gaan werken"²⁸ - Ana

Inez heeft nog geen kinderen maar is wel bewust bezig met het doorgeven van haar boodschap aan de volgende generatie. Via de voorlichting wijst ze jongeren erop dat het krijgen van een kind een bewuste keuze moet zijn. Ze wijst op het hebben van een goede relatie en het hebben van een solide financiële basis. De keuze voor het krijgen van een kind moet op een moment zijn dat de jongeren, in de toekomst, in staat zijn om te kunnen zorgen voor een kind en dat het niet samen gaat met studies, feesten e.d.²⁹

Ook Elena wil dat haar kinderen niet jong trouwen en genieten van wat het leven te bieden heeft, zelf was ze negentien toen ze trouwde. *"Op zijn vroegst op hun dertigste, want ze moeten studeren, werken, reizen en dan pas trouwen. Ze moeten alle fases van het leven proeven.*"³⁰ - Elena

Conclusie

De vrouwen van dit onderzoek lijken veelal dezelfde doelen en wensen te hebben, ze willen onafhankelijk verkrijgen en doen dat op verschillende manieren. Ontwikkelingsorganisaties kunnen hierbij helpen, maar pas wanneer de vrouw het proces van empowerment zelf al in gang heeft gezet door de ontwikkeling van

---

²⁷ Interview met Heather, 20-3-2013.

²⁸ Interview met Ana, 1-3-2013, verbatim.

²⁹ Fragment uit de voorlichtingsles van Inez, 19-3-2013.

³⁰ Interview met Elena, 25-2-2013.

bewustzijn. Bewustzijn van dat ze haar wensen en doelen voorop kan stellen om haar leven zo te leven zoals ze het zelf voor ogen heeft. Barrières die ze daarbij ervaren zijn onder andere het combineren van projecten die de doelen kunnen belichamen, met de zorg voor de kinderen die meestal tot de verantwoordelijkheid van de vrouw behoort.

Een nadeel van het participeren bij een project als belichaming van het halen van een doel is dat deze projecten afgebakend zijn in tijd en geld. De projecten kennen een vaste looptijd en wanneer de vrouw niet in staat is volledig te participeren kan dit ten koste gaan van het project en daarmee de ontwikkeling van de vrouw zelf. Daarnaast maakt de druk om nu te presteren, het leven thuis een stuk stressvoller.

Bouwen aan empowerment

Empirisch hoofdstuk - Barbara Lammertink

Introductie

Dit hoofdstuk traceert globaal de fasen die empowermentsprocessen kunnen volgen, zoals Gutierrez, Lewis en Rees (1999, in Summerson Carr, 2003) die benoemen: ten eerste de fase van bewustwording (van beperkingen, patriarchale structuren), vervolgens reflectie en actie, en later het betrokken raken bij anderen in vergelijkbare situaties (Summerson Carr, 2003). Deze laatste fase zal ik koppelen aan hun toekomstdromen voor zichzelf en anderen. Alhoewel er wel verschillende fasen te onderscheiden zijn binnen een empowermentproces, is het belangrijk om te benadrukken dat deze per individu verschillen en zich niet altijd in dezelfde volgorde, duur en vorm zullen ontwikkelen. Dat gezegd hebbende, belichamen de individuele verhalen die hier worden uitgelicht niet enkel de ervaringen van één informant, maar staan deze ook symbool voor de ervaringen van anderen vrouwen binnen (en buiten) de onderzoeksgroep. Hun uiteenlopende verhalen, die allen gevormd zijn binnen vergelijkbare structuren en vanuit gelijksoortige wensen voor een verhoogde kwaliteit van leven, geven het belang aan van het onderzoeken van de context van hun levens. Ik zal later specifiek ingaan op wat deze vrouwen onderling met elkaar kan verbinden.

Tot slot benader ik empowerment als een cyclisch proces; zonder aanwijsbaar begin of eind, maar dynamisch en immer doorlopend (Summerson Carr, 2003). De intentie van dit hoofdstuk is om deze recente feministische theorie, zoals die in het theoretisch kader uiteen gezet is, te illustreren en onderbouwen aan de hand van ervaringen van vrouwen uit Sangolqui, Ecuador.

Doelgroep in kaart

De hoofdpersonen die de kern vormen van dit onderzoek, zijn vrouwen die wonen in Sangolqui, Ecuador. De leeftijden van deze vrouwen lopen dan wel uiteen van 18 tot 63 jaar, in hun gedeelde ervaring en beleving van hun wereld hebben ze echter bijzonder veel gemeen. De meerderheid is getrouwd en/of heeft kinderen. Deze samenstelling van de informantengroep lijkt representatief te zijn voor volwassen vrouwen in Sangolqui,

aangezien er relatief weinig kinderloze, ongetrouwde vrouwen zijn. De ongetrouwde vrouwen binnen het onderzoek zijn veelal gescheiden moeders. De combinatie van huwelijk en kinderen gaat overigens bijna altijd samen. Zoals later zal blijken in dit hoofdstuk, zijn trouwen en kinderen krijgen twee factoren die misschien wel de meeste richting kunnen geven aan het leven van een vrouw. Ze zijn echter niet allesbepalend. Ongeveer de helft van de participanten combineert haar gezinsleven met werk of studie. Het bereiken van een situatie waarin dit haalbaar en geaccepteerd is, is niet voor allen een gemakkelijke weg (geweest). Dit hoofdstuk gaat over de dagelijkse strijd die deze vrouwen beleven. Welke belemmeringen komen ze tegen bij hun pogingen hun leven te verbeteren, welke kansen kunnen zich voordoen? Hoe ervaren ze zelf de context van hun dagelijks leven? De informanten zijn nog grofweg te verdelen in twee groepen, namelijk aan de ene kant vrouwen die het als hun verantwoordelijkheid zien om hun ervaringen met empowerment door te geven aan anderen, en aan de andere kant de vrouwen die zij onder hun vleugels hebben genomen. Deze onderlinge verhoudingen komen voornamelijk in de derde fase van empowerment aan bod. Allereerst zullen beperkende structuren besproken worden, wat ons vervolgens verder het empowermentproces in leidt via acties en tot slot naar toekomstdromen en gedeelde empowerment.

Deel 1 – Structuren en bewustwording

Eén van de belangrijkste thema's die naar voren komt uit de ervaringen van mijn informanten, is de beperking die de 'mannencultuur' in Ecuador vormt, vaak ook wel het machismo genoemd. Vrouwen omschrijven *machistas* meestal als mannen die niet willen dat hun vrouw werkt of anderszins dingen onderneemt buiten het huis, maar dat ze al haar tijd besteedt aan de kinderen en huishoudelijke taken. Dit betekent meestal dat mannen nauwelijks helpen in het huishouden en over het algemeen grote controle uitoefenen over de vormgeving van de levens van hun vrouwen. Deze invulling van genderverhoudingen is een interessant proces, aangezien het een samenspel is van structurele factoren zoals de heersende machismocultuur en de capaciteit van vrouwen om zelf keuzes te maken. Uit de verhalen van veel vrouwen blijkt dat keuzes, zoals trouwen of thuis blijven bij de kinderen, zelden onafhankelijk gemaakt kunnen worden. Daarmee bedoel ik dat ze niet in een vacuüm gemaakt worden, waar alleen persoonlijke voorkeuren en wensen een rol in spelen. Sociale structuren kunnen vrouwen

bijvoorbeeld drijven tot keuzes die ze achteraf gezien niet als ideaal beschouwen. Zo ook bij Maria Teresa, een moeder van middelbare leeftijd die er geen geheim van maakt dat ze zich gevangen voelt in haar huwelijk. De strenge controle van haar ouders tijdens haar jeugd heeft er naar eigen zeggen toe geleid dat ze puur uit rebels gedrag is getrouwd met de eerste jongen die ze leerde kennen: *“Ik mocht niet veel uit, ze vonden het nooit leuk als ik uit ging naar feesten, zelfs niet dat ik vriendinnen had. Dus ik ging een keer uit zonder toestemming, en heb ik mijn echtgenoot ontmoet. Maar in werkelijkheid ben ik getrouwd omdat ik geen vrijheid had. Bijvoorbeeld om het huis uit te komen, ik had geen vrijheid. Dus ik dacht dat door te trouwen, ik alle vrijheid van de wereld zou krijgen en alles zou kunnen doen en hebben. Maar toen zijn de dingen zo gelopen zoals ze nu zijn. Het is nu zwaarder, omdat wanneer je bij je ouders woont, alsnog wel gewoon weg kunt gaan. Maar als je getrouwd bent is dat een stuk moeilijker³¹.”* Maria Teresa dacht met haar keuze te kunnen ontsnappen aan de begrenzings van haar vrijheid, maar bleek de ene beperkende structuur te hebben verruild voor een andere.

Andere vrouwen vertellen min of meer hetzelfde verhaal; voor hun twintigste levensjaar worden ze zwanger van hun eerste partner of voelen ze de druk van hun ouders en de maatschappij om te trouwen, om zagezegd de relatie te ‘valideren’. Een vrouw die een seksuele relatie aangaat met een man waar ze niet mee getrouwd is, zal volgens mijn informantes niet als respectabel gezien worden door haar omgeving. In het bijzonder voor gelovige families is het van belang dat een huwelijk voor God gesloten wordt, voordat het geconsumeerd wordt. Bij al deze zaken gelden andere sociaal-culturele regels voor mannen dan voor vrouwen, wat het bijvoorbeeld makkelijker maakt voor een man om een vrouw en/of zijn kinderen te verlaten. Mannen zijn niet verplicht om financiële steun te bieden, waardoor veel alleenstaande moeders in de problemen komen. Dit wordt vaak verergerd door een gebrek aan scholing, kinderopvang en een sociaal netwerk om op terug te vallen. Al deze factoren, die diepgewortelde problemen lijken te zijn in de Ecuadoriaanse samenleving, komen samen in het leven van Marjorie, een achttienjarige moeder. Elke keer dat ik haar sprak, had ze haar twee dochttertjes bij zich omdat er telkens geen plek was in de kinderopvang. Dat geeft haar heel weinig bewegingsruimte om dingen te kunnen ondernemen, ze vertelde me daardoor het gevoel te hebben dat ze steeds verder weg zakt in een sociaal isolement: *“Ik kom eigenlijk nooit het huis uit, ik zit altijd thuis met*

---

³¹ Semigestructureerd interview met Maria Teresa, 12-3-2013, *verbatim*.

mijn kinderen."³² Haar huidige toestand begon toen ze ongewenst zwanger werd, en verslechterde vanwege de structuur waarbinnen ze invulling probeert te geven aan haar moederschap: "*Mijn eerste werd geboren toen ik vijftien was. Ik weet niet waar hun vader nu is. Kijk, de baby heeft nog een bloeduitstorting op haar beentje van toen hij me in mijn buik schopte toen ik zwanger van haar was. Hij wilde dat ik abortus zou plegen, maar daar geloof ik niet in. Ik ben blij dat hij nu weg is, maar ik heb van niemand hulp. In de toekomst hoop ik dat ik schoonheidsspecialiste kan worden, maar ik heb geen tijd of geld om naar school te gaan.*"³³ Marjorie zet een dappere glimlach op terwijl ze me dit verhaal vertelt, maar haar ogen doen niet mee met haar mond. Ze haalt haar schouders op, ik krijg het gevoel dat ze zich in haar lot heeft berust. Het ontbreekt Marjorie aan *resources* om haar situatie te verbeteren. Haar moeder voorziet in het meest basale levensonderhoud, en ze krijgt wel eens kleertjes van familieleden, maar verder kan ze zich geen enkele luxe veroorloven. Marjorie's situatie is tekenend voor de omstandigheden waarbinnen vele vrouwen in Ecuador zich bevinden. Uit haar verhalen bleek dat haar leven binnen de patriarchale structuur zodanig vorm heeft gekregen dat ze geen mogelijkheden kan ontdekken om betere omstandigheden voor zichzelf en haar kinderen te creëren.

Bewustwording van keuzes

Naast patriarchale structuren kunnen ook psychologische factoren een rol spelen bij het inperken van de keuzemogelijkheden van een vrouw. Wanneer zij binnen bestaande structuren tot op zekere hoogte beperkt wordt, maar wel opties heeft hier verandering in te brengen, kan het zijn dat ze zich hier gewoonweg niet van bewust is. Dit merkte ik regelmatig in gesprekken met informanten. Wanneer ik een vraag stelde over bijvoorbeeld het kiezen of verlaten van een partner, waren sommige vrouwen dusdanig in de war gebracht door de vraag dat ik kon zien dat ze pas op dat moment bij zichzelf te rade gingen over hun mening over het onderwerp. Zo vroeg ik Isabel, een gescheiden moeder van 37, of ze het belangrijk vond om iets gemeen te hebben met haar partner. Later kwam ze hier op terug, ze bleek met vriendinnen hebben overlegd en lichte toe: "*Ik dacht altijd, je wordt verliefd en dan heb je toch geen oog voor de goede of slechte kanten van iemand. Of je trouwt voor het geld of omdat je zwanger bent. Dan maakt het ook niet uit wat je gemeen hebt. Maar nu je het in mijn hoofd hebt geplaatst, kan*

---

³² Semigestructureerd interview met Maria Teresa, 12-3-2013, *verbatim*.

³³ Semigestructureerd interview met Marjorie, 28-3-2013, *verbatim*.

ik het niet meer loslaten. Ik ga daar nu wel op letten als ik weer een relatie aan ga."³⁴ Andere vrouwen die ik dezelfde vraag stelde reageerden soortgelijk. Het is opvallend dat vrouwen in een cultuur waarbinnen mannen een belangrijke invloed kunnen hebben op de levensinrichting van een vrouw, een dergelijke pragmatische benadering met betrekking tot hun partnerkeuze vaak niet overwegen. Uit de verhalen van de meeste vrouwen blijkt echter dat ze op zeer jonge leeftijd trouwen, meestal met hun eerste partner, en dat hier slechts een hele korte periode van verkering aan vooraf gaat. Je zou kunnen zeggen dat deze normatieve structuur een rem vormt op bewustwordingsprocessen van vrouwen, waarbinnen ze inzicht zouden moeten krijgen in de mogelijke consequenties die dergelijke belangrijke keuzes met zich mee kunnen brengen. Vrouwen die op latere leeftijd trouwen of gescheiden zijn, lijken dit bewustzijn wel verder ontwikkeld te hebben. Zo kon Isabel me precies vertellen hoe ze een eventuele toekomstige relatie vorm zou geven: *"Ik kijk eerst naar zijn leven, observeer of ik zijn levensstijl leuk vind. Ik ga graag naar de watervallen en bossen, als hij daar niet van houdt zal het lelijk zijn. Je moet deze dingen samen kunnen delen. Dan brengen we een paar dagen samen door, en gaat hij terug naar zijn huis en ik naar het mijne. Dan kom je ook niet in de dagelijkse sleur."*³⁵ Dit bewustzijn heeft ze ontwikkeld nadat ze jarenlang getrouwd was met een man die zelden iets samen wilde ondernemen, en waarover ze nu lachend zegt dat hij geen moment alleen kon zijn. Aan de hand van deze ervaringen zegt ze dat ze een visie heeft opgesteld, van dingen waar een relatie aan zou moeten voldoen. Ze heeft voor zichzelf echter wel een randvoorwaarde gesteld, voordat zo'n relatie in haar leven zou passen; ze wil economisch onafhankelijk zijn. Het pad dat ze hiervoor volgt, komt in de bespreking van de tweede fase van empowerment aan bod.

Psychologische structuren

Structuren zijn complexe fenomenen, waarvan vaak niet makkelijk te duiden is in hoeverre ze in de praktijk daadwerkelijk beperkend zijn voor vrouwen, of dat deze beperking alleen in de ervaring bestaat. Bij ervaringen van keuzevrijheid gaan psychologische beperkingen dan ook vaak hand in hand met sociale structuren. Zo konden vrouwen vaak in eerste instantie niet voor zichzelf of voor mij rechtvaardigen

---

³⁴ Strecking van informeel gesprek met Isabel, 20-2-2013.

³⁵ Informeel gesprek met Isabel, 3-4-2013, *verbatim*.

waarom ze een bepaald pad in hun leven wel of niet hadden gevolgd. Na reflectie op een bepaald onderwerp, zoals abortus plegen, een scheiding aanvragen of werk zoeken als de kinderen eenmaal het huis uit zijn, vertelden vrouwen me in vervolggelbesprekken vaak dat het nooit in hen op was gekomen om het als optie te overwegen. Adriana, Sandra en Maria Teresa voeren hun religieuze achtergrond aan als reden om nooit te kunnen scheiden, alhoewel ze alle drie aangeven zich zeer ongelukkig te voelen in hun huwelijk. *“Het huwelijk is gesloten voor God, dat is voor het hele leven. Dus je moet ermee leren leven,”* aldus Adriana. Hiermee wil ik aangeven dat keuzes in de praktijk wel toegankelijk kunnen zijn, maar dat vrouwen ze niet als zodanig erkennen wanneer de voorwaarden of gevolgen ervan niet passen binnen hun persoonlijke overtuiging.

Vrouwen kunnen dus zowel structurele beperkingen uit hun omgeving ervaren, als psychologische beperkingen die ze zichzelf opleggen. Om een empowermentsproces in gang te kunnen zetten, is het noodzakelijk dat vrouwen zich eerst bewust worden van deze beperkingen en keuzes die al voor hen beschikbaar zijn of door hen zelf gemaakt kunnen worden binnen die structuren. Deze bewustwordingsfase kan jaren duren en dan nog blijkt alleen bewustzijn van beperkingen en/of opties tot verandering niet altijd genoeg te zijn om de actiefase in te gaan.

Structuren mogen dan complex zijn, bij empowerment gaat het er vaak ook om dat de mogelijkheden die binnen de structuren ‘verstopt’ zitten, zichtbaar worden. Zoals het citaat van Bolton in de inleiding al aangaf, is empowerment niet alleen een eindresultaat, maar een denkriching die bereikt kan worden.

In wat volgt zal uiteengezet worden wat vrouwen vinden dat de belangrijkste uitkomst zou moeten zijn van het ondernemen van acties teneinde meer empowered te raken: zelfrespect en autonomie. Vervolgens zal ook duidelijk worden waarom empowerment een cyclisch en doorlopend proces is.

Deel 2 – Actie en reactie

“Het leven verandert altijd, je blijft nooit op dezelfde plek stilstaan” – Isabel³⁶

---

³⁶ Informeel gesprek met Isabel, 6-3-2013, *verbatim*.

Zoals gezegd lijken 'beperkende structuren' soms meer in de ervaring van een persoon te bestaan dan in de praktijk. Isabel illustreert met bovenstaande uitspraak dat niet alleen structuren kunnen veranderen, maar dat ook personen zich binnen die structuren blijven bewegen, nieuwe plekken voor zichzelf creëren. Het is opvallend dat er vaak een keerpunt aan te wijzen valt, waarop mensen besluiten de stap te zetten om actie te ondernemen. Uit de levensgeschiedenissen van mijn informanten heb ik kunnen opmaken dat zij vaak, zoals eerder beschreven, een fase beleven waarin ze een besef ontwikkelen van obstakels in hun leven en hoe deze mogelijk overwonnen kunnen worden. Vervolgens lijken ze echter nog wel een soort 'prikkel' of doorslaggevend moment nodig te hebben om de overgang te kunnen maken van de bewustwordingsfase naar de actiefase van empowerment. Dit is dan de spreekwoordelijke druppel die de emmer doet overlopen. Isabel wijst bijvoorbeeld de dag waarop haar ex-man een (niet-fataal) motorongeluk kreeg omdat hij teveel gedronken had aan, als het moment waarop ze van hem besloot te scheiden. *"Ik wilde niet dat mijn dochters en ik nog langer aan moesten zien hoe hij zichzelf kapot maakt met alcohol. Toen heb ik er niet langer over nagedacht, ik was bang dat ik het dan niet meer zou durven, en ben weg gegaan."*³⁷

Isabel vormt binnen dit onderzoek een bijzonder voorbeeld van een vrouw die altijd op zoek is naar nieuwe mogelijkheden en kansen, ook al loopt ze regelmatig tegen de praktische grenzen van haar ondernemingslust op. Hier laat ze zich echter niet door tegenhouden. Vrijwel elke week van mijn veldwerk kwam ze met een nieuw idee voor het uitbreiden van haar werkzaamheden, waar ze dan ook direct een actieplan voor bedacht en in gang zette. Behalve het feit dat ze zelfstandig actie onderneemt om haar autonomie, persoonlijke ontwikkeling en economische middelen te vergroten, is ze ook erg bewust bezig met het pad dat ze wil bewandelen en welke filosofie hoort bij het bereiken van haar doelen. Een illustratie hiervan is het detail dat ze op haar Facebook profiel bij 'werk' heeft ingevuld: 'mijn persoonlijke evolutie'. Tevens deelt ze via de netwerksite dagelijks meerdere afbeeldingen met teksten die zonder uitzondering gaan over de kracht van vrouwen, de kunst van het gelukkig zijn met jezelf en dat je je als mens nooit moet laten sturen door de mening van anderen maar je eigen hart moet volgen. Dit zijn geen abstracte idealen voor haar, maar dingen die in de drie maanden die we samen hebben doorgebracht doorklonken in elk gesprek met haar en elk deel van

---

³⁷ Informeel gesprek met Isabel, 22-4-2013.

de vormgeving van haar leven. Met haar levensfilosofie weerspiegelt ze mijns inziens de wens voor meer zelfrespect, die bij alle vrouwen de drijfveer achter hun acties vormt.

Velen hebben ten aanzien van het bereiken van autonomie en zelfrespect een praktisch doel geformuleerd, namelijk het verkrijgen van meer economische onafhankelijkheid. Isabel was, zoals hierboven beschreven, haar bewegingsvrijheid die haar zo lief was verloren, aan een man die haar niet wilde delen met de rest van de wereld. Na de geboorte van haar derde dochter besloot ze hem te verlaten en haar persoonlijke ontwikkeling op de eerste plek te zetten. De eerste maand kreeg ze nog financiële steun van een tante, maar daarna moest ze ineens zonder werkervaring of vast inkomen haar dochters en zichzelf zien te onderhouden. Via een vriendin, Ana, kreeg ze de mogelijkheid om met de producten van een internationaal voedingssupplementenbedrijf, Herbalife, een eigen ontbijtbarretje te beginnen. Ze huurt in de ochtenduren, terwijl haar middelste dochter op school zit, een kleine ruimte van een cultureel centrum in Sangolqui. Hier bouwde ze al snel een substantieel groepje van vaste klanten op, die niet alleen kwamen voor de afslank shakes, maar vooral om hun problemen kwijt te kunnen bij de immer geïnteresseerde en behulpzame Isabel. Een van deze klanten is Maria Teresa, die me toevertrouwde de shakes eigenlijk helemaal niet lekker te vinden, maar komt om met Isabel te praten.

Het verlangen dat vrouwen voelen naar economische onafhankelijkheid heeft vaak minder te maken met de wens voor materiele zaken, maar met de controle die het biedt. Maria Teresa vertelde me vaak dat ze het zo vervelend vindt dat haar man alle controle heeft over het geld. Daarom is ze recentelijk op zoek gegaan naar een baan, waarmee ze naar ze hoopt beschikking zal hebben over een beetje eigen geld. *“Het probleem is dat ik niets kan doen zonder toestemming te moeten vragen. Ik ben er moe van, ik heb ook dingen nodig! Maar van mijn man krijg ik het niet. Bovendien wil ik sparen voor de toekomst van mijn kinderen, nu kan dat niet,”*³⁸ licht ze haar keuze toe. Ze gaf toe dat het haar jaren gekost had om tot de beslissing te komen zelf een baan te zoeken. Wellicht is het toeval, maar de week na mijn eerste gesprek met haar waarin we dit onderwerp besproken hebben, vernam ik van Isabel dat Maria Teresa de knoop dan toch doorgehakt had. Zij liet later ook doorschemeren dat onze conversatie de sluimerende verlangens naar beschikking over eigen geld weer had doen opleven. Zo geven meerdere

---

³⁸ Strekking van informeel gesprek met Maria Teresa, 13-3-2013.

vrouwen aan dat een enkele ontmoeting of gebeurtenis de doorslag kan geven om dan toch een sprong te wagen die ze al langdurig contempleren.

De dag voordat ik Sangolqui verliet, ging ik nog een laatste maal koffie drinken bij Maria Teresa. Ze vertrouwde me toe dat ze nog een andere manier had gevonden om wat meer controle te hebben over haar leven. Ze had tot dan toe telkens benadrukt dat ze vanwege haar slechte huwelijk de plezier en affectie mist in haar leven, maar niet bereid is hier grote structurele veranderingen voor te maken, zoals het aanvragen van een scheiding. Het bleek dat ze elke donderdagochtend afspreekt met een getrouwde man om te gaan wandelen of koffie te drinken. Met stralende ogen vertelt ze dat ze zich bij hem een 'echte vrouw' voelt en ze eigenlijk verliefd op elkaar zijn, maar benadrukt dat er lichamelijk nooit iets tussen hen heeft plaatsgevonden. Hun geheime omgang lijkt aan specifieke voorwaarden te voldoen die Maria Teresa heeft ontworpen, waarmee ze haar belofte van trouw aan haar man niet verbreekt en ze controle houdt over de situatie, maar tegelijkertijd een regelmatige ontsnapping realiseert aan de beperkende structuur van haar leven die haar naar eigen zeggen zo ongelukkig maakt. Maria Teresa, en vele andere informanten, vertellen me zich erbij neer te hebben gelegd dat ze waarschijnlijk nooit in een positie zullen komen van waaruit ze structuren kunnen veranderen, zoals het machismo. Ze geven aan dat daarvoor handelingen vereist zijn die meer negatieve gevolgen met zich mee zullen brengen dan positieve. Adriana, die net als Maria Teresa in een onbevredigend huwelijk zegt te zitten, somt er een paar op: *"Ik kan nergens heen als ik weg zou gaan, ik heb zelf geen geld. Mijn familie zal er niet achter staan als ik een scheiding aan vraag, dus van hen hoef ik geen steun te verwachten. En belangrijker nog, wat zullen mijn kinderen van me denken?"*³⁹

De oplossing van Maria Teresa illustreert echter dat er ook binnen deze structuren manieren gevonden kunnen worden om controle te nemen over een situatie en invulling te geven aan bepaalde wensen en verlangens. Ik heb uit haar verhaal en die van vele andere vrouwen afgeleid dat empowerment voor heen draait om het ontdekken van deze manieren en het inzetten van de creativiteit om een betere kwaliteit van leven vorm te geven. Dit komt terug in de kleinste dingen, zoals elke dag een klein beetje boodschappengeld achterhouden om iets leuks voor zichzelf te kopen, of seksuele

---

³⁹ Semigestructureerd interview met Adriana, 15-3-2013, *verbatim*.

voorlichting geven aan hun zoons terwijl dit traditioneel gezien wordt als de taak van de vader.

Werkende moeders

Kinderen komen vaak als eerste naar voren bij het maken van overweging tot actie ondernemen. *“Mijn kinderen komen altijd op de eerste plaats, zij zijn het belangrijkste,”* is een uitspraak die elke vrouw wel op enig punt in soortgelijke verwoording gedaan heeft tijdens mijn veldwerk. Het verschilt echter per vrouw hoe zij deze prioriteit ervaart. Voor sommigen, zoals Gabriela, Veronica, Marisol, Sandra en Isabel zijn kinderen een aansporing om daadkrachtig te leven, of zoals Isabel het verwoordt: *“Je moet de basis zijn waarop de groei van je kinderen gebaseerd is. Je moet een voorbeeld zijn van een vrouw, een strijdster, een harde werkster, onderneemster, om jezelf en je kinderen vooruit te helpen in het leven.”*⁴⁰ Persoonlijke ontwikkeling lijkt hierbij centraal te staan, om deze levenshouding vervolgens aan hun kinderen, en in het bijzonder aan hun dochters, door te kunnen geven. Deze vijf vrouwen geven aan hun persoonlijke ontwikkeling en voldoening te vinden in de combinatie van carrière en gezinsleven.

Aan de andere kant van het spectrum vinden we vrouwen die ook aangeven een voorbeeld te willen zijn voor hun kinderen, maar hier een hele andere invulling aan geven. Zo hebben Mercedes en Elena, twee vriendinnen en hoogopgeleide huisvrouwen, besloten om al hun tijd te wijden aan het bouwen van een veilig, warm thuis voor hun kinderen waarbinnen ze op kunnen groeien. Ze zien dit als hun plicht als moeder, een verantwoordelijkheid die ze zijn aangegaan richting hun kinderen alsmede de maatschappij: *“Wanneer de moeder er niet is, resulteert dat er ten eerste in dat kinderen teveel belang hechten aan materiele zaken. Want het ontbreekt aan liefde in huis. En familiewaarden zijn het belangrijkste in het leven. Je kan zonder alle materiele dingen leven, maar niet zonder de liefde die je hebt voor je kinderen en familie. En als de ouders de kinderen verlaten, krijgen ze soms problemen met alcohol, drugs, prostitutie. Ze verlaten het huis, plegen misdaden. Het is dus heel belangrijk dat ouders de controle over hun kinderen behouden, weten wat er in hen omgaat.”*⁴¹ Tevens geven deze vrouwen aan dat ze zich niet comfortabel voelen bij het overdragen van de zorg van de kinderen aan

---

⁴⁰ Interview met Gabriela, 9-4-2013.

⁴¹ Interview met Mercedes en Elena, 11-4-2013.

bijvoorbeeld de grootouders of een oppas. Ze benadrukken dat het hun eigen verantwoordelijkheid is om voor hun kinderen te zorgen, en dat alleen zij zelf in staat zijn om hun kinderen de opvoeding mee te geven die ze als moeder voor ogen hebben.

Kinderen kunnen dus enerzijds een stimulerende factor vormen die een vrouw bewust maakt van de rol die ze in haar leven wil vervullen. Anderzijds voelen vrouwen zich soms genoodzaakt om opofferingen te maken met betrekking tot hun persoonlijke ontwikkeling, om die moederrol die zoveel waarde toegeschreven krijgt te kunnen vervullen. Bij het maken van dit onderscheid is het wel belangrijk om de economische context te bekijken waarbinnen de moeders bepalen of ze hun gezinsleven met werk willen combineren. De genoemde werkende moeders doen dit in eerste instantie vanuit de noodzaak voor *resources*. Wanneer we echter verder kijken dan het materiele aspect, blijkt dat ze hun ideologische standpunten altijd in gedachten houden bij hun werk, wat soms ten koste kan gaan van de economische baten ervan. *“Ik doe alleen dingen die ik echt interessant vind, waar ik een passie voor voel. Ik zou nooit op een kantoor kunnen werken, dan zou ik echt dood gaan van binnen,”* legt Isabel uit. De hoeveelheid geld die ze kan verdienen staat dus niet voorop, zolang ze er maar met haar dochters van kan leven.

Conclusie deel 2

Acties worden ondernomen als reactie op beperkende, onderdrukkende omstandigheden. Ze zijn er echter meestal niet op gericht om de structuren te veranderen, maar om binnen bestaande structuren een betere levenskwaliteit voor zichzelf te bewerkstelligen. Vrouwen worden zich ervan bewust dat er binnen deze structuren wel degelijk mogelijkheden zijn om verbeteringen aan te brengen, maar dat zij deze wel zelf in gang zullen moeten zetten. Wanneer een actie goed voor hen uitpakt, versterkt dat het proces van bewustwording van de eigen capaciteiten. In het geval van een grote, structurele verandering, zoals een scheiding of het vinden van een baan, kunnen gedachten van de *agent* die gevormd worden binnen de nieuwe structuur weer leiden tot verdere acties die het empowermentsproces voort blijven stuwten. Daarmee wordt empowerment een cyclisch proces dat telkens terug kan keren naar een beginsituatie waarbij bewustwording van een bepaalde beperkende structuur vooraf gaat aan acties door het individu om deze structuur te doorbreken, of hierbinnen een betere positie voor zichzelf te onderhandelen.

Deel 3 – Doorgeven van empowerment

Het is 9 uur 's ochtends. De kookcursus van Antorcha de Vida is net begonnen, en de zes aanwezige vrouwen hebben allemaal al snel een bezigheid voor zichzelf gevonden. Veronica, een lange, stevige vrouw met felblauwe ogen is druk bezig van alles in te vetten en roert in een paar pannen. Ze heeft geen instructies nodig, ze weet precies waar ze mee bezig is. Intussen geeft chef Laura, die regelmatig vol trots vertelt dat ze in San Francisco gastronomie heeft gestudeerd, het recept voor de taarten die we vandaag gaan maken aan Mercedes en Elena. Sandra steekt haar hoofd om de hoek van de deur en vraagt buiten adem: "Hallo, hallo, hoe gaat het, hoe is het gegaan?" Veronica onderbreekt haar luide betoog over waar je de beste groenten kan kopen, dat tegen niemand in het bijzonder gericht leek te zijn, en vertelt Sandra dat ze de kosten van de ingrediënten tegenover de inkomsten hebben gezet, en dat de ronde koekjes met een gat in het midden en de zoutjes het goedkoopst gemaakt kunnen worden, en het meest opleveren. "Ze kosten \$3 om 1,5 kilo koekjes te maken, en we verkopen ze voor \$1 per klein zakje. Kan je je voorstellen!" Sandra knikt tevreden, en instrueert Adriana om meer materiaal in te kopen zodat ze meer kunnen bakken. "Misschien kunnen we deze maand dan eens uit de rode cijfers komen!" verzucht Sandra. Nelly, de secretaresse van Sandra, is op een post-it aan het noteren wat er allemaal ontbreekt in de keuken; een timer, houten lepels, maatbekers, een schaar, een garde... Ze plakt het briefje op de koelkast. Ik vraag of ze deze dingen nu gaan kopen. "Nee, we gaan mensen vragen of ze spullen over hebben om cadeau te doen, want er is geen geld om ze te kopen."⁴² Van Veronica had ik opgevangen dat houten lepels bijvoorbeeld al voor \$0.29 te koop zijn, waardoor het mij nogmaals duidelijk wordt hoezeer Antorcha de Vida haar beperkte middelen moet inzetten voor de hoogste prioriteit; de opvang en therapieën voor de gehandicapte kinderen, en daarmee indirect het bevorderen van de vrijheid en ontwikkeling van de moeders.

Het verhaal van menig informante, wanneer ze wordt gevraagd naar inspiratie in haar leven, begint bij haar moeder. Hier valt een patroon te ontdekken, waarbij de manier waarop de informante in het leven staat terug te leiden is naar de levensinrichting van haar moeder. "*Alles wat iemand doormaakt in zijn jeugd, herhaalt zich ook weer in zijn volwassen leven,*"⁴³ vertelt Sandra, de oprichtster van Antorcha de Vida me stellig. Haar moeder omschreef ze als een vechtster, die zich in haar werk en

---

⁴² Observaties bij Antorcha de Vida, 9-4-2013.

⁴³ Interview met Sandra, 2-4-2013, op haar kantoor bij Antorcha de Vida.

persoonlijk leven inzetten om onrechtvaardigheid te herstellen. Dit voorbeeld heeft Sandra in haar volwassen leven niet alleen de kracht, maar ook het gevoel van verantwoordelijkheid meegegeven om uiteindelijk haar eigen stichting op te richten. Na de geboorte van haar dochter Natalia, die het Syndroom van Down heeft, kende ze een vrij lange periode van verslagenheid waarin ze zich afvroeg waarom dit haar moest overkomen: *“Mijn man en ik hebben erom gehuild, wel twee jaar lang vroegen we ons af, waarom, waarom, waarom? Maar uiteindelijk zagen we dat daarmee geen verandering in de situatie zou komen.”*⁴⁴ Daarop besloot ze haar succesvolle carrière als econometiste bij een bank vaarwel te zeggen en rechten te gaan studeren, om als advocate andere moeders met gehandicapte kinderen te helpen. *“Ik geloof dat God het ons eerst heeft laten voelen, en me daarna de middelen heeft gegeven om anderen te helpen.”*⁴⁵ De filosofie van Sandra is echter niet puur altruïstisch, zij gelooft erin dat vrouwen slechts de juiste handvatten aangereikt moeten krijgen, en zelf moeten ‘werken, werken en nog eens werken’ om hun leven en dat van hun kinderen te verbeteren. Sandra accepteert beperkende structuren niet als een excuus om niet te vechten voor een betere toekomst, zoals het feit dat vele vrouwen in haar stichting alleenstaand zijn met een gehandicapt kind en zonder veel kansen op de arbeidsmarkt. *“Het enige dat werkt is het werk. Dus hier moeten de moeders werken, het is nodig dat ze het huis verlaten. Ik vind het niet leuk als ze eraan wennen om alleen maar te vragen. Ze moeten proactief zijn, ze moeten waardigheid hebben, een hoog gevoel van zelfwaarde.”*⁴⁶ Sandra lijkt te impliceren dat materiele empowerment niet het hoogste doel is dat vrouwen na zouden moeten streven. Ze is zich ervan bewust dat de vrouwen met het werk dat ze doen niet veel zullen verdienen, vaak is het zelfs vrijwillig, maar het werk is voor haar een doel op zich. Sandra geeft niet alleen zelf kennis en capaciteiten door aan andere vrouwen, maar ook de verantwoordelijkheid om zich weer in te zetten voor de empowerment voor andere vrouwen. Middels de kookcursussen, waarbij ze andere vrouwen inzetten om geld in te zamelen voor Antorcha, komt de cirkel rond en dragen de participerende vrouwen een stukje van de verantwoordelijkheid van het in stand houden van Antorcha en daarmee ondersteuning van andere moeders.

De laatste fase die binnen een empowermentsproces onderscheiden kan worden, wordt dus ingevuld door vrouwen zoals Sandra en Isabel, die het gevoel hebben dat ze al

---

⁴⁴ Informeel gesprek met Sandra, 13-4-2013.

⁴⁵ Informeel gesprek met Sandra, 13-4-2013.

⁴⁶ Informeel gesprek met Sandra, 13-4-2013.

een staat van empowerment bereikt hebben en andere vrouwen willen helpen om daar ook te komen. Empowerment lijkt een gevoel van gedeelde verantwoordelijkheid naar boven te brengen. Vrouwen zijn zich bewust (geworden) van beperkende structuren, die niet alleen voor hen gelden maar ook voor velen anderen om hen heen. Ze hebben ervaren hoe bevrijdend het kan zijn om hun persoonlijke grenzen op te zoeken, ook als dat betekent dat er risico's genomen moeten worden en vrouwen buiten hun *comfort zone* moeten treden. Deze ervaring wordt meegenomen bij gesprekken met andere vrouwen, waarin gezamenlijke kennis, ideeën en capaciteiten worden samengevoegd. Summerson Carr beschreef al dat dit proces van *consciousness raising* een cruciale manier is waarop vrouwen daadwerkelijk meer empowered kunnen raken, aangezien ze binnen de groepsdynamiek een discours ontwikkelen om over hun problemen te praten en zich bewust worden van hun capaciteiten om veranderingen in gang te zetten, wat uiteindelijk zou resulteren in sociale actie (Summerson Carr, 2003:15). Ik heb deze interactie tussen vrouwen geobserveerd en sluit me aan bij Summerson Carr, dat vrouwen een zeer belangrijke rol kunnen spelen bij het realiseren van gedeelde empowerment. Dit kan ook de vorm aannemen van moeders die hun ideeën van de beste manier van leven doorgeven aan hun dochters, en hun levens in het teken zetten van het veiligstellen van de best mogelijke toekomst voor deze toekomstige generatie vrouwen. De focus ligt voor de meesten op het voorkomen van dezelfde fouten in de levens van hun dochters, en hen de kans geven om hun leven beter op te bouwen dan hun moeders. Uit de wetenschap dat ze hier een belangrijke rol in spelen, zeggen vrouwen zelf ook weer een gevoel van eigenwaarde en zelfrespect te halen. Daarmee is de kring van een empowermentsproces rond; vrouwen hebben een besef ontwikkeld van obstakels en mogelijkheden die hun wereldbeeld bepalen. Vanuit dit bewustzijn kunnen ze acties ondernemen om voor zichzelf, hun familie en/of andere vrouwen in hun omgeving veranderingen te bewerkstelligen. Acties en de resultaten hiervan blijven hun bewustzijn vormen en hervormen, in een dialectisch proces.

Discussie en conclusie

Inleiding

In de voorgaande hoofdstukken hebben de verhalen van de vrouwen die een bijdrage geleverd hebben aan het onderzoek een plek gekregen. De stemmen van vrouwen klinken door in de thema's die zij tijdens ons veldwerk zelf centraal stelden binnen de context van empowerment. Op basis van thema's als moederschap, geld, geluk, familie, werk en relaties hebben we een antwoord geformuleerd op de onderzoeksvraag die wij aan het begin van dit onderzoek opgesteld hebben:

'Hoe ervaren jonge vrouwen in Sangolqui, die al dan niet participeren binnen een ontwikkelingsproject, de mogelijkheden en beperkingen met betrekking tot empowerment?'

Dit is de vraag die ons gedurende drie maanden veldwerk heeft geboeid, verbaasd en gefrustreerd, want onderzoek doen gaat niet altijd zonder slag of stoot.

Voordat we ons onderzoek afsluiten met de conclusie(s), leggen we in dit deel van de scriptie de ervaringen van de twee groepen vrouwen naast elkaar, om zo de opvallendste verschillen en overeenkomsten uit te lichten. Het drieluik dat in de empirische hoofdstukken de leidraad was voor de beschrijving van het proces van empowerment is ook bij deze vergelijking het uitgangspunt; de (bewustwording van) restricties, ervaring en actie, en tot slot de toekomstwensen worden van de twee groepen vergeleken om tot een conclusie te komen.

De vergelijking is geen op zichzelf staand deel, maar wordt terug gekoppeld naar de theorie die aan het begin van deze scriptie gepresenteerd is als uitgangspunt voor dit onderzoek. Door middel van de koppeling aan de theorie zullen onze bevindingen teruggeplaatst worden in het debat dat actueel is binnen de academische wereld en tevens centraal staat in het theoretisch kader. Met de vergelijking van de twee delen van het onderzoek en de terugkoppeling naar theorie en debat werken we naar de conclusie van dit onderzoek. Vanuit antropologisch oogpunt zijn we voorzichtig met generaliseren en het stellen van wetmatigheden, maar we zullen via de analyse die we hebben gedaan uitspraken doen voor de groep informanten die onderwerp zijn van ons onderzoek.

Het grootste, voor de hand liggende verschil tussen de twee onderzoeksgroepen is dat Rosanne's groep participatie aan een ontwikkelingsproject inzet in haar empowermentsprocessen. Vrouwen binnen Barbara's groep gaan zelfstandiger door hun empowermentsproces heen, maar ook bij hen is het niet uitgesloten dat ze hulp van externe actoren vragen of krijgen. In deze vergelijking zullen we echter beargumenteren dat deze factor noch bepalend is voor de ervaring van empowerment, noch dat deze significant andere resultaten voortbrengt dan een empowermentsproces dat vormgegeven wordt zonder dergelijke externe hulp.

Vergelijking

We hebben een comparatief onderzoek uitgevoerd wat inhoudt dat de onderzoeksgroepen qua samenstelling vergelijkbaar zijn. In wat volgt worden de twee groepen aan de hand van verschillende thema's tegen elkaar afgezet. We beginnen met de begincondities, van waaruit empowermentsprocessen in gang gezet worden. Vervolgens bespreken we hoe de begincondities samenhangen met de overgang van de bewustwordingsfase van empowerment naar het ondernemen van actie. Vanuit de begincondities ontwikkelen vrouwen een bewustzijn van wensen, mogelijkheden en eventuele obstakels die overwonnen moeten worden. De acties van de twee doelgroepen worden vergeleken, met betrekking tot hun relatie tot deze wensen. Hierbij komen mogelijke beperkingen aan bod, die projectstructuren met zich meebrengen. Op basis van deze vergelijkingen werken we naar de conclusie van het onderzoek, namelijk dat ontwikkelingsprojecten een middel zijn om gestelde doelen te bereiken, maar dat vrouwen zelf richting geven aan empowermentsprocessen waarmee participatie aan projecten niet per definitie sturend werkt en zelfs limitaties kan opleggen.

Beperkende structuren en bewustwording

We beginnen met bekijken hoe de structuren waarbinnen levens en keuzes van beide groepen vrouwen worden vormgegeven, zich verhouden tot hun respectievelijke empowermentsprocessen. Beide groepen benoemen dat het machismo en hieraan gerelateerde patriarchale structuren hen het grootste gevoel van beperking geven qua bewegings- en keuzevrijheid. Per individu verschilt het uiteraard in welke vorm en mate dit het geval is. Dit is een beginconditie waarop de twee groepen vergelijkbaar zijn.

Persoonlijke voorkeuren en de beschikking over resources maken dat een individu wel of niet besluit te participeren aan een project. Om te kunnen besluiten tot

participatie, moeten zij al in het bezit zijn van bepaalde resources. Zo hebben ze bijvoorbeeld toegang tot geld nodig om voor cursusmateriaal of andersoortige lidmaatschapsgelden voor deelname aan een project te kunnen betalen. In dit onderzoek hadden alle projecten een drempel wat betreft toegankelijkheid, in de vorm van betaalde deelname. Tevens lijken de toestemming en steun van de echtgenoot van de vrouw een belangrijke rol te spelen. Deze moet toegang bieden tot het benodigde geld, in de gevallen waarbij de man controle heeft over de inkomsten en de vrouw geen eigen fondsen heeft om uit te kunnen putten. Ten tweede zou een vrouw de mogelijkheid moeten hebben om haar huishoudelijke verantwoordelijkheden tijdelijk op te schorten tijdens haar afwezigheid, of bijvoorbeeld meer hulp moeten krijgen van andere gezinsleden.

Uit de empirische hoofdstukken is gebleken dat er vaak een keerpunt aan te wijzen is waarop vrouwen zich bewust worden van keuzes die er misschien eerder al waren, of waarop ze daadwerkelijk de knoop doorhakken om een bepaalde weg te kiezen. De meeste vrouwen in dit onderzoek zijn zich op een bepaald punt bewust geworden van de limitaties en keuzemogelijkheden van hun leven en zoeken hier actief de grenzen van op. Dit geldt zowel voor de keuze om te participeren aan een ontwikkelingsproject, als bij andere invullingen van empowermentprocessen. Zowel een aantal informanten als medewerkers van ontwikkelingsprojecten geven aan dat vrouwen in hun beginconditie wel ontvankelijk moeten zijn voor het ondernemen van actie en de toegevoegde waarde inzien, die soms enkel op lange termijn zichtbaar is. Ontwikkelingsprojecten hebben dan ook grote moeite om vrouwen te bereiken die in eerste instantie het huis al niet uit komen en niet voldoen aan begincondities, zoals die hierboven beschreven zijn, voor deelname aan een project.

Vrouwen ontwikkelen zelf een bewustzijn, vanuit waar ze zelf de acties of keuzes die ondernomen en gemaakt worden om hun gewenste doelen te behalen. Persoonlijke ervaringen en voorkeuren zijn hierbij van belang, waardoor er geen overkoepelende wetmatigheden te herkennen zijn, hierbij sluiten we aan bij de postmoderne feministische stroming die erop wijst dat vrouwen niet beschouwd kunnen worden als een homogene groep. Vervolgens is het de vraag hoe de overgang gemaakt wordt van bewustwording van structuren, naar het ondernemen van actie om verandering in gang te zetten. Wij beargumenteren dat hierin een belangrijk verschil zit tussen de onderzoeksgroepen.

Vele wegen leiden naar Rome

We hebben in de theorie en empirische hoofdstukken vastgesteld dat keuzes en doelen herkend en gevormd worden door de *agent*, binnen bepaalde structuren die als beperkend ervaren kunnen worden. Bij alle vrouwen binnen dit onderzoek zijn uiteindelijk de wensen tot het vergroten van de autonomie, keuzemogelijkheden en zelfwaardering sterker gebleken dan beperkingen die ze ondervonden. Giddens noemt dit 'reflexiviteit'; de bewuste verandering die een agent kan aanbrengen in zijn of haar plek binnen die structuren. Het streven naar meer empowerment kan dan ook beschreven kan worden als een streven naar 'grotere sociale reflexiviteit' (Giddens 1984).

We hebben vrouwen en hun empowermentsprocessen vanuit verschillende invalshoeken onderzocht, maar het blijkt dat de onderliggende mentaliteit, *mindset* en problemen veelal overeenkomen. Dit is een interessante conclusie, aangezien we van tevoren hadden verwacht dat de uitkomsten die vrouwen in de respectievelijke groepen voor ogen hebben, meer uiteen zouden lopen qua materiële, cognitieve, perceptuele en relationele veranderingen in hun levens. Wanneer we vanuit een soort vogelperspectief naar de doelen kijken die vrouwen voor ogen hebben als ze over hun empowerment spreken, blijkt het dat deze zoals gezegd vrijwel altijd terug gebracht te kunnen worden tot een wens voor meer autonomie en zelfrespect. Dit plaatsen wij onder cognitieve empowerment. Hier zijn beide groepen zelf vrij letterlijk over in hun bewoordingen. Wij zijn dan ook van mening dat het verschil tussen de groepen vooral te vinden is in de weg die zij kiezen om hun doelen te bereiken. Dat wil zeggen, alle vrouwen zijn bewust bezig met empowerment. Ze formuleren al dan niet expliciet een praktisch doel, zoals het vinden van een baan of opzetten van een eigen bedrijfje, en gaan vervolgens op zoek naar een manier die het beste bij hun persoonlijkheid en levensinrichting past om dat doel te bereiken.

Het blijkt echter dat het overkoepelende doel belangrijker is dan het middel dat ingezet wordt om het te bereiken. We beschouwen de participatie aan een ontwikkelingsproject hiermee niet als cruciale factor die de richting, inhoud of vormgeving van een empowermentsproces bepaalt. Vrouwen hebben zelf te allen tijde controle en zeggenschap over de invulling die gegeven wordt aan hun wensen en

verlangens. Sommigen kiezen ervoor om hiervoor een project, cursus of andere vorm van organisatie in te zetten. Anderen pakken het liever zelfstandig aan.

Relatie empowerment en ontwikkeling gemeenschap

Binnen ontwikkelingssamenwerking bestaat er een debat over de relatie tussen empowerment van vrouwen en de invloed daarvan op de gemeenschap en samenleving. Vrouwen worden vaak als sleutel tot ontwikkeling gezien omdat zij cultuur vorm zouden geven en doorgeven binnen de familiale sfeer en onder andere grote invloed hebben op de opvoeding van hun kinderen. Deze vormen de volgende generatie, die ook weer nieuwe structuren vormgeven. Zo zijn vrouwen zelf vaak van mening dat zij een grote rol kunnen spelen bij het veranderen van de machismocultuur in Ecuador, wanneer zij hun zoons opvoeden met waarden van gendergelijkheid, respect voor vrouwen en verantwoordelijkheidsgevoel. In die zin projecteren zij hun eigen empowerment op de toekomst, en dan voornamelijk op de toekomstige structuren en ideeën waar hun dochters mee zullen leven. Ze benadrukken dat ze het vooral belangrijk vinden dat hun dochters een rooskleuriger toekomst tegemoet gaan dan zichzelf, en dat ze dit haalbaarder inschatten dan veranderingen in hun eigen leven.

We hebben wel een kritische noot te plaatsen bij het idee dat vrouwen de sleutel zijn tot ontwikkeling. Uit de praktijk blijkt dat ontwikkelingsprojecten soms evengoed een beperkende structuur kunnen vormen met betrekking tot empowerment. Participatie in een ontwikkelingsproject biedt over het algemeen een duidelijker te volgen traject met meer gestructureerde toegang tot hulpbronnen, dan zelfstandige stappen richting meer empowerment doen. Ze geven vrouwen echter vaak niet de vrije hand in het inrichten van de specifieke activiteiten, waardoor een vrouw haar leven moet vormen rondom de voorwaarden van een project, in plaats van andersom. Dit gaat ten koste van de inzet van agency van een vrouw in haar eigen empowermentsproces. Bovendien kunnen projecten extra verantwoordelijkheden op de schouders van vrouwen plaatsen, die vrouwen uit Barbara's groep niet ervaren. Een voorbeeld hiervan zijn microkredietleningen die binnen afzienbare tijd terug betaald moeten worden, en daarmee een aanvullende structuur op de levens van participanten plaatsen. Deze ervaringen van vrouwen uit de praktijk sluiten aan bij de vraagtekens die Mahmud (2003) plaatst bij de empowerende effecten van microkredietprojecten. Barbara's groep is minder afhankelijk van de structuur van externe factoren, dus bij conflicten

hebben ze meer ruimte om hun activiteiten aan te passen aan de invulling van hun leven. Deze groep heeft daarmee meer mogelijkheden om proces van empowerment in te passen binnen de structuur van alledag. Dit verschil in de ervaring van empowermentsprocessen is ook terug te zien in het tweede verschil dat we tussen de onderzoeksgroepen bevonden hebben.

Werk en familie

Een tweede onderscheid dat we tussen de groepen hebben ontdekt, heeft betrekking op een belangrijk strijdpunt binnen de empowermentsprocessen. Vrouwen uit Rosanne's groep blijken over het algemeen meer moeite te hebben met het vinden van een acceptabel evenwicht tussen hun gezinsleven en hun werk. Vrouwen uit Barbara's groep erkennen wel dat het soms (interne) conflicten kan opleveren, maar allen hebben een manier gevonden waarop hun familie slechts minimaal beïnvloed wordt door de werkzaamheden van de vrouwen. Veelal houdt dit in dat ze thuis werken of alleen in de uren dat de kinderen op school zijn. Ze zijn allemaal tevreden met hun individuele situatie, ook wanneer ze niet werken hebben ze daar (op een vrouw na) een individuele rationale voor waar ze achter lijken te staan. Voor vrouwen uit Rosanne's groep levert het in de praktijk echter meer conflict en ongemak op, waarbij er meer geforceerde situaties ontstaan en de vrouwen zich in allerlei bochten moeten wringen om de twee in evenwicht te houden. Wederom staat voor beide groepen de familie centraal en zullen ze er altijd naar streven dat zij zo min mogelijk benadeeld worden. Nu blijkt dat een succesvolle inhoudelijke carrière door vrouwen van groep Rosanne's minder belang toegeschreven krijgt dan bij vrouwen uit Barbara's groep. Bij Rosanne's groep zijn de meesten op zoek naar een manier waarop ze economisch zelfredzaam kunnen zijn, maar waar hun gezin niet onder hoeft te lijden. Een aantal vrouwen uit Barbara's groep lijken er echter meer op gebrand om zelfstandig hun dromen na te jagen, zelfs als ze daar economisch onder moeten lijden en er al hun tijd en energie in moeten steken. We verwachten dat dit verschil terug te leiden is tot het objectief van participatie aan ontwikkelingsprojecten, namelijk het vinden van een baan. Vrouwen uit Barbara's groep streven meer uiteenlopende vormen van empowerment na, die economische vooruitgang vaak niet als prioriteit stellen. Voorbeelden hiervan zijn vrouwen die financieel stabiele carrières achter zich laten om projecten op te zetten om andere

vrouwen zoals zij zelf te kunnen helpen. Deze extra dimensie van empowerment is niet terug gekomen in de groep van Rosanne.

Conclusie

Samenvattend hebben we bevonden dat beide onderzoeksgroepen op cognitief niveau op gelijkwaardige wijze met empowerment bezig zijn en hierbij allen streven naar eenzelfde 'meta-doel': een staat van meer autonomie en zelfrespect bereiken. De middelen die ze inzetten om hier invulling aan te geven worden bewust gekozen om aan te sluiten bij de individuele (praktische) doelen en levensomstandigheden. Daarbij is het cruciaal dat alle vrouwen in dit onderzoek zelf de richting en inhoud van hun empowermentsprocessen bepalen. Ontwikkelingstheorieën schrijven vaak een grote rol toe aan actoren zoals NGO's, die vrouwen als het ware van bovenaf zouden moeten empoweren. Dit ondermijnt de agency van vrouwen. Uit onze empirische data komt naar voren dat NGO's pas een rol gaan spelen in empowermentsprocessen als vrouwen zelf al besloten hebben om zich hierbij aan te sluiten. Wij zien hierin mogelijkheden voor nader onderzoek, wat zich zou moeten richten op de factoren die vrouwen doen besluiten om actie te ondernemen, en wat de voorwaarden en precondities zijn die maken dat een vrouw zichzelf al dan niet als kandidaat voor participatie aan een ontwikkelingsproject beschouwt. In praktische zin zou dergelijk onderzoek aan kunnen sluiten bij meer postmodernistische, feministische theorieën die de context en individuele levens van vrouwen centraal stellen bij het bereiken van meer ontwikkeling.

Literatuurlijst

Azar, Paola [et. Al.]

2010 The theoretical debate about gender inequalities and development, Montevideo, Universidad de la República, Uruguay.

Bourdieu, Pierre and Wacquant, Loic J. D.

1992 An Invitation to Reflexive Sociology. Chicago: The University of Chicago Press.

Chambers, Clare

2005 Masculine Domination, Radical Feminism and Change, *Feminist Theory* 6(3): 325-346.

Gianotten, Vera [et. Al.]

1994 Assessing the gender impact of development projects: Case studies from Bolivia, Burkina Faso and India, United Kingdom: Intermediate Technology Publications

Giddens, Anthony

1984 The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

IFWE, Inc

2004 The Institute for Women's Empowerment – Website

<http://ifweinc.com/index.html>

Geraadpleegd: 26 juni 2013

Kabeer, Naila

1999 Resources, Agency, Achievements: Reflections on the Measurement of Women's Empowerment, *Development and Change*, Vol. 30: 435 - 464

2005 Gender equality and women's *empowerment*: A critical analysis of the third millennium development goal 1, *Gender & Development*, 13(1):13-24.

Lieten, Kristoffel & van der Velden, Fons

1997 Grenzen aan de Hulp: beleid en effecten van ontwikkelingshulp. Amsterdam: Het Spinhuis.

Lind, Amy

2003 Gender and Neoliberal States: Feminists Remake the Notion in Ecuador, *Latin American Perspectives*, 30(1): 181-207.

2005 Gendered Paradoxes: Women's Movements, State Restructuring, and Global Development in Ecuador. The Pennsylvania State University.

Mahmud, Simeen

2003 Actually how Empowering is Microcredit?, *Development and Change* 34(4): 577-605.

Mohanty, Chandra Talpade

1984 Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses, *Feminist Review*

30, 61-88.

Molyneux, Maxine & Thomson, Marilyn

2011 Cash transfers, gender equity and women's *empowerment* in Peru, Ecuador and Bolivia. *Gender & Development* 19(2): 195-212.

Mongabay

2008 Population Ecuador – Website
<http://population.mongabay.com/population/ecuador/3651857/sangolqui>
Geraadpleegd: 26 juni 2013

Moser, Caroline

2005: Has gender mainstreaming failed? *International Feminist Journal of Politics*, 7(4): 576-590.

Rens, Marjan

1993 *De Helft van de Wereld: Vrouwen, Identiteit en Symboliek in Ecuador*. Amsterdam: Het Spinhuis.

Salyers Bull, Sheana

1998 Machismo/Marianismo Attitudes, Employment, Education and Sexual Behavior Among women in Ecuador and the Dominican Republic, *Journal of Gender, Culture and Health* 3(1): 1-27.

Schischka, John. Dalziel, Paul & Sauders, Carolien

2008 Applying Sen's Capability Approach to Poverty Alleviation Programs: Two Case Studies, *Journal of Human Development* 9(2): 229 – 246

Sewell, William H. Jr.

1992 A Theory of Structure: Duality, Agency and Transformation, *The American Journal of Sociology* 98(1): 1-29.

Steenbeek, Gerdien

2011 *College in de cursus 'Gender, Macht en Multiculturalisme'*. Utrecht: Culturele Antropologie UU.

Summerson Carr, E.

2003 Rethinking Empowerment Theory Using a Feminist Lens: The Importance of Process. *Affilia Journal of Women and Social Work* 18(1): 1-20.

Tan, Sherman

2012 Understanding the "structure" and the "agency" debate in the social sciences, *Habitus* 1, 37-50.

Weismantel, Mary J.

1988 *Food, Gender and Poverty in the Ecuadorian Andes*. University of Pennsylvania Press.

World Food Programme

2012 Ecuador: Agreement To Work on Food And Nutrition Security in Pichincha

<http://www.wfp.org/news/news-release/ecuador-wfp-will-work-government-pichincha-food-and-nutrition-security>

Geraadpleegd: 26 juni, 2013

Bijlagen

Bijlage I - Informantenprofielen

Rosanne's groep

Ana (31)

Getrouwd, twee kinderen: jongetje van 3 en een meisje van 5. Haar opleiding gestaakt, nog 3 semester te gaan. Werkt samen met haar man aan haar handeltjes. Ze verkopen dode cavia's, mest, vogelhuisjes en verzamelen zo hun inkomen. Blanca zegt dat ze alles samen doen voor de zaken, maar dat het huishouden wel tot haar taak behoort. Zij en haar man hebben een microkrediet gekregen via een Amerikaanse ontwikkelingsorganisatie.

Inez (33)

Ongetrouwd maar wel een in relatie. Werkt bij een gezondheidscentrum van de gemeente en geeft samen met Andrea seksuele voorlichting aan kinderen op een middelbare school. Ze is gedreven in haar werk en probeert de kinderen ervan bewust te maken dat het krijgen van een kind een grote verantwoordelijkheid is. Ze maakt gebruik van een methode waarbij de kinderen een paar dagen voor een elektronische baby moeten zorgen. Ze heeft een grote kinderwens en wil graag criminologie studeren. Beide wensen zijn momenteel niet binnen haar bereik. De opleiding die ze wil doen is in Argentinië en zou het einde voor haar relatie betekenen. En tegelijkertijd is haar partner niet volwassen genoeg (naar haar wensen) om aan kinderen te beginnen.

Elena (28)

Getrouwd met een militair, opleiding in staking. Heeft twee dochters en woont met haar gezin op een wat afgelegen terrein waar huizen voor militairen staan. Ze verhuist met haar gezin eind april naar Amerika voor het werk van Manuel. Wat vaker tot verhuizingen heeft geleid. Het reizen ziet ze als een voordeel, maar het steeds op nieuw moeten beginnen en niet de mogelijkheid te hebben om zich echt te vestigen als een nadeel. Ze geeft het ook als oorzaak voor het feit dat ze geen werk heeft. Negatief beeld

van Westerse maatschappijen. Leert Engels bij een Amerikaanse ontwikkelingsorganisatie.

Luisa (33)

Getrouwd en moeder van een zoontje van 1. Maagd gebleven tot haar 30^e. Werkt parttime en draagt daarnaast de zorg voor het huishouden en haar zoontje. Geeft met Sabrina seksuele voorlichting en spreekt daar vaak uit eigen ervaring over hoe zwaar het moederschap is. Voor ze moeder werd ging ze vaak stappen, die tijd mist ze.

Clara (50)

Getrouwd, moeder van vier volwassen kinderen, oma van verschillende kleinkinderen. Volgt Engelse les bij een Amerikaanse ontwikkelingsorganisatie. Is haar hele leven bezig geweest om zichzelf te ontwikkelen, naast de zorg voor de kinderen.

Diana (29)

Getrouwd, moeder van een meisje van 2. Is nog bezig om haar opleiding af te ronden en volgt Engelse les en kookcursus bij een Amerikaanse ontwikkelingsorganisatie.

Dayana (16)

Meisje van 16 die vrijwilliger is bij een opvanghuis voor tienermoeders wat gerund wordt door nonnen. Ze is zeer gelovig en laat zich motiveren door de liefde van God. Heeft grote ambities voor de toekomst, wil medicijnen gaan studeren, maar twijfelt ook over het moederschap, combineren is lastig. Ze denkt er ook over om haar leven als non in te vullen.

Luci (42)

Gescheiden, moeder. Leidster van de manicure en kappers les. Zelf gevlucht van haar man omdat hij haar mishandelde.

Patricia (22)

Getrouwd, moeder van twee jongetjes van drie en vijf. Woont met haar man bij haar schoonmoeder in huis. Heeft geen vervolgopleiding gedaan, maar volgt de cursus tot

kapster. Ze heeft moeite met de kosten en het drukke schema van de cursus. Ze moet vaak cursussen missen vanwege de zorg voor haar zoontjes.

Elvira (36)

In scheiding van haar man, moeder van een dochter van twaalf jaar. Haar man is een machista die haar tijdens hun veertien jarige huwelijk thuis heeft doen blijven. Hij is vreemdgegaan met haar achterlicht en wil daar nu een leven mee opbouwen. Valeria heeft besloten haar leven weer in eigen handen te nemen en volgt een manicurecursus om zo aan het werk te kunnen. Haar nieuwe leven bevalt haar goed, ondanks dat de scheiding haar veel pijn doet.

Marina (28)

Getrouwd, moeder van drie kinderen, twee jongens van 11 en 8 en een meisje van 6 jaar. Ze runt een schoenenwinkel met haar man en heeft voor de uitbreiding van deze winkel een microkrediet aangevraagd. Ze is zeer gelovig en antimaterialistisch.

Barbara's groep

Isabela (37)

Gescheiden moeder van twee dochters. Ze staat erg positief in het leven en gaat uitdagingen dan ook met een glimlach tegemoet. Ze bedenkt constant nieuwe dingen om toe te voegen aan haar werkzaamheden, maar ze doet niets waar ze geen passie voor heeft. Zo verzorgt ze voedzame milkshake ontbijten voor mensen die willen afvallen, geeft ze massagetherapie, heeft ze stoombaden thuis staan en wil ze binnenkort manicureworkshops geven die tevens als praatgroep voor vrouwen moeten dienen. Binnen het onderzoek had ze een belangrijke rol als sleutelinformant en gatekeeper.

Sandra (63)

Sandra is echt een power-vrouw; nadat ze als economiste een carrière had opgebouwd bij een grote bank, werd haar geestelijk gehandicapte dochter Natalia geboren. Sandra besloot haar carrière achter zich te laten en rechten te gaan studeren, zodat ze als advocate op kon komen voor de rechten van arme alleenstaande moeders met gehandicapte kinderen. Tevens stichtte ze Antorcha de Vida, een

liefdadigheidsorganisatie waar 'speciale kinderen' in een veilige omgeving kunnen spelen en opgroeien. Haar hulp krijg je echter niet zomaar, haar belangrijkste voorwaarde; dat je er voor werkt, werkt en nog eens werkt. Haar sterke persoonlijke overtuigingen buigen voor niemand, maar met haar zacht overkomende karakter weet ze toch iedereen voor zich te winnen.

Adriana (47)

Adriana komt eerst wat verlegen en terughoudend over, maar blijkt eigenlijk een hele open, humorvolle vrouw te zijn. Haar man is echt niet zo sociaal, waardoor hij haar maar zelden naar feestjes of andere uitjes laat gaan. Sinds haar kinderen studeren werkt ze op aandringen van Nancy voltijd bij Antorcha de Vida als verzorgende, lerares, oppas, zuster, schoonmaakster, kok en nog veel meer.

Veronica (53)

Veronica is de moeder van een gehandicapte dochter, iets wat ze zelf totaal niet als een beperking ziet. Deze dochter komt uit haar tweede huwelijk, haar eerste man heeft ze verlaten vanwege zijn alcoholisme. Ze komt graag bij Antorcha voor de kookcursus, haar passie waar ze af en toe ook wat geld mee verdient. Het is een grote vrouw die met haar schelle stem elke ruimte of gesprek overheerst waar ze zich in bevindt. Ze heeft overal een mening over, en is er trots op dat ze voor alles een handig trucje kan bedenken.

Marisol (36)

Samen met haar man en schoonfamilie runt Marisol een Technische School voor jongens uit disfunctionele gezinnen. Vanwege veranderde overheidsregels zal de school echter binnenkort waarschijnlijk moeten sluiten. Dit ziet Marisol als een mogelijkheid om dan eindelijk de stap te zetten haar eigen bedrijfje in *artesanía* op te zetten. Ze is gelukkig getrouwd met haar door basketbal geobsedeerde man Patricio, en haar twee kinderen. Samen met haar dochter doet ze aan buikdansen.

Ana (34)

Ana is de beste vriendin van Isabel. Ze runnen beiden een soortgelijk bedrijfje via Herbalife, Ana is ook degene die Isabel heeft geholpen dit op te zetten. Ana is al een paar jaar getrouwd maar heeft geen kinderen. Ze richt zich liever op haar carrière, reist het

hele land door om andere vrouwen de kennis en het startkapitaal te bieden om ook aan het werk te kunnen voor Herbalife.

Marjorie (18)

Marjorie is een meisje van 18 jaar, met een moeilijke jeugd achter de rug. Op haar 13e is ze met haar moeder gevlucht uit Colombia, zowel voor het landelijke geweld als voor haar alcoholistische vader. Op haar 16^e kreeg ze haar eerste dochttertje, Karin, anderhalf jaar later volgde een tweede, Milady. De vader van haar meisjes was ook gewelddadig en heeft haar tijdens de tweede zwangerschap in de steek gelaten. Nu helpt ze haar moeder af en toe bij haar werk als kokkin, en hoopt ze binnenkort een opleiding tot schoonheidsspecialiste te kunnen volgen.

Maria Teresa (48)

Maria Teresa maakt er geen geheim van dat ze niet gelukkig met haar huwelijk is; ze wil reizen, het leven leren kennen, uitgaan, werken... Haar kinderen houden haar echter thuis en haar man belt haar tientallen keren per dag om haar te controleren. Uitlaatkleppen zijn haar yoga en wekelijkse gesprekken met een bevriende getrouwde man. Daarnaast is ze onlangs toch op zoek gegaan naar werk.

Gabriela (30)

Gabriela is een van de dochters van ons gastgezin. Ze woont met haar man en dochttertje op hetzelfde terrein als haar ouders en zussen. Onlangs heeft ze haar studie Toerisme afgemaakt, waar ze dolgraag een baan in wil vinden. Gabriela praat snel, loopt snel en is altijd in de weer, maar nooit te druk voor een praatje en een knuffel.

Alba (40)

Alba is een goede vriendin van Isabela, waar ze ook vioolles van krijgt in ruil voor wat administratief- en schoonmaakwerk. Alba runt haar eigen muziekschool met een bijzondere filosofie, die kunst, meditatie, reflectie, menselijke waarden en vooral liefde omvat. Vroeger was ze een beroemde vioolspelerster die de hele wereld over reisde met haar orkest, maar ze vond deze levensstijl te leeg en onervullend om vol te kunnen houden. Nu komt ze maandelijks nauwelijks rond maar dit wordt naar eigen zeggen gecompenseerd door een overvloed aan geestelijke rijkdom.

Ramona (50)

Ramona is de moeder van ons gastgezin, een wat stille maar lieve, hartelijke vrouw. Het overgrote deel van haar tijd besteedt ze in en rond het huis, ze gaat liever niet naar buiten als het niet hoeft. Alleen de danslessen in het weekend en sporadische kerkbezoekjes vormen individuele activiteiten buitenshuis, verder is haar familie de centrale focus van haar leven.

Bijlage II: Samenvattingen

Samenvatting

Deze scriptie behandelt de ervaringen van empowerment van vrouwen die wonen in Sangolqui, Ecuador. Er wordt geanalyseerd op welke manier restricties in hun levens, zoals een patriarchale structuur, gerelateerd zijn aan acties die ze ondernemen om meer empowerment te bereiken, en welke dromen en aspiraties ze hebben voor de toekomst. Hierbij wordt een vergelijking gemaakt tussen twee groepen vrouwen; respectievelijk vrouwen die participatie binnen een ontwikkelingsproject inzetten in hun empowermentsprocessen, en vrouwen die zonder hulp van een dergelijk project proberen meer empowerment te bereiken. We vergelijken de ervaringen van de vrouwen aan de hand van centrale thema's die zij als vormend beschouwen voor hun vrouw-zijn en hun empowermentsprocessen, zoals machismo, (tiener-)moederschap, financiële problemen en werk- en gezinsleven.

Op basis van tien weken comparatief veldwerk in Sangolqui, wordt antwoord gegeven op de vraag hoe vrouwen hun empowermentsprocessen ervaren. Hoewel het proces van empowerment langzaam verloopt, tonen we aan dat er verschillende belangrijke fasen te onderscheiden zijn. Deze volgen elkaar echter niet lineair op, maar kunnen cyclisch plaatsvinden, waarbij ze teruggrijpen op elkaar en herhaald worden. Tevens is er geen begin- of eindpunt aan te wijzen, aangezien empowerment begint met bewustwording en doorloopt in dromen en wensen voor de toekomst. Het minder abstracte aspect van empowerment ligt in de acties die vrouwen ondernemen vanuit hun bewustwording van onderdrukkende of beperkende structuren om deze dromen en wensen waar te maken.

Wat betreft de vergelijking tussen de twee onderzoeksgroepen, concluderen we dat participatie aan een ontwikkelingsproject geen bepalende factor hoeft te zijn voor de vorm, inhoud of richting van empowermentsprocessen van individuele vrouwen. In de praktijk blijkt eerder dat vrouwen de keuze om te participeren bewust koppelen aan het doel dat ze zichzelf gesteld hebben. Het middel is zagezegd ondergeschikt aan het doel, en juist deze doelen hebben veel vrouwen in beide groepen gemeen. Empowerment draait voor hen om zelfrespect, eigenwaarde en autonomie. Ze streven naar meer macht en controle over hun levens, voor sommigen krijgt dit een economische invulling,

anderen hebben een ideologisch doel voor ogen. Om de verschillende soorten empowermentsprocessen te kunnen analyseren, maken we onderscheid tussen cognitieve (zelfbeeld), relationele (genderverhoudingen), perceptuele (status en aanzien) en materiele (resources) empowerment.

De studie begint met een overzicht van het theoretisch debat en de concepten, waarop het onderzoek aansluit. Empowerment is zogezegd het centrale concept binnen het dit onderzoek. Het is een complex begrip dat op verschillende manieren uitgelegd kan worden. In deze scriptie gebruiken we empowerment zoals Sen (1987) en Nussbaum (1995) deze in hun *capability* benadering uitleggen; het verkrijgen van mogelijkheden waardoor een individu de keuzevrijheid heeft om het leven naar eigen idee in te richten. Het structuur-agency debat geeft inzicht in de manieren waarop keuzes gemaakt kunnen worden en veranderingen tot stand komen ten aanzien van het empowermentsproces.

In de discussie blijkt de uitgangspositie van een vrouw belangrijk te zijn bij het geven van inhoud aan een empowermentsproces. Vrouwen die al bepaalde resources tot hun beschikking hebben, zullen eerder geneigd zijn een ontwikkelingsproject in te zetten om deze resources te vergroten, om op de korte termijn economische doelen te behalen. Op de lange termijn streven ze hetzelfde na als de tweede groep, namelijk autonomie en zelfrespect. Projecten kunnen wel beperkende structuren vormen die grenzen stellen aan empowermentsprocessen, terwijl zelfstandige vrouwen vrijer zijn in het tempo en de invulling ervan. Vrouwen uit groep twee zijn meer gericht op het doorgeven van empowerment aan andere vrouwen, dit is een belangrijk deel van hun toekomstdroom.

Summary

This thesis deals with the experiences of empowerment of women living in Sangolqui, Ecuador. We analyze how restrictions in their lives, such as a patriarchal structures, are related to actions they take to achieve greater empowerment and the dreams and aspirations they have for the future. Here a comparison is made between two groups of women; women who use participation in a developmental project within their empowerment processes, and women trying to achieve greater empowerment without the help of such a project. We compare the experiences of women on the basis of central themes which they consider formative for their womanhood and their empowerment

processes, such as machismo, (teenage-) motherhood, financial problems and the combination of a career and family life.

Based on ten weeks of comparative fieldwork in Sangolqui, helps answer the question of how women experience their empowerment processes. Although the empowerment process can be slow, we show that there are various important phases to be distinguished. However, these do not succeed one another in a linear fashion, but may be cyclical, whereby they refer back to each other and can be repeated. There is no beginning or end to designate, as empowerment begins with awareness and extends into dreams and wishes for the future. The less abstract aspect of empowerment lies in the actions that women undertake, from their awareness of oppressive or restrictive structures to fulfill their goals and dreams.

Regarding the comparison between the two groups, we conclude that participation in a developmental project is not a determining factor for the form, content or direction of empowerment processes of individual women. It's rather the case that women choose to participate consciously with the target they have set for themselves in mind. The end justifies the means, and precisely these end goals are what many women in both groups have in common. Empowerment, to them, revolves around self-respect, self-esteem and autonomy. They strive for more power and control over their lives, for some this will be through the obtainment of economic resources, others have a more ideological goal in mind. To analyze the different types of empowerment processes we distinguish between cognitive (self), relational (gender relations), perceptual (status and prestige) and material (resources) empowerment.

The study begins with an overview of the theoretical debate and concepts, on which the research was based. Empowerment is the central concept in this study. It is a complex concept that can be interpreted in different ways. In this thesis we use empowerment as Sen (1987) and Nussbaum (1995) explain this in their capability approach; through obtaining possibilities, an individual has the freedom to shape life according to his or her own ideas. The structure-agency debate provides insight into the ways in which choices and changes can be made, regarding the empowerment process.

The discussion chapter shows that the starting position of a woman in giving content to an empowerment process is important. Women who have certain resources at their

disposal, will be more inclined to turn to a developmental project to increase these resources, by focussing on short-term economic goals. In the long run they pursue the same goals as the second group, namely autonomy and self-respect. Projects can be restrictive form structures which set limits on empowerment processes, while self-employed women are freer in the pace and its implementation. Women from group two are more focused on the transmission of empowerment to other women, this is an important part of their dreams for the future.

Resumen en Espanol

Esta tesis trata sobre las experiencias de empowerment de las mujeres que viven en Sangolqui, Ecuador. Se analiza como las restricciones en sus vidas dentro de una estructura patriarcal, están relacionados con acciones que crean para lograr un mayor empowerment y los sueños y aspiraciones que tienen para el futuro. Aquí, se hace una comparación entre dos grupos de mujeres. Como primer grupo, la participación de la mujer en un proyecto de desarrollo o que usan sus procesos de empowerment y segundo, las mujeres que tratan de lograr un mayor empowerment sin la ayuda de un proyecto. Se comparan las experiencias de las mujeres sobre la base de los temas centrales que ellas consideren dentro de la formación de su condición de mujer y sus procesos de empowerment. Estos pueden ser el machismo, la maternidad (adolescente), los problemas financieros y el trabajo en combinacion con la vida familiar.

Basado en diez semanas de investigación comparativa en Sangolqui, este estudio ayuda a responder a la pregunta de cómo las mujeres experimentan sus procesos de empowerment. Aunque el proceso de empowerment es lento, nos muestra que hay varias fases importantes. Sin embargo, éstas no son lineales, pero pueden llegar a ser cíclicos, por lo que se recurren a los demás y se volvera a repetir. No hay principio ni fin para definir como empowerment comienza con la conciencia y se extiende a los sueños y deseos para el futuro. El aspecto menos abstracto de la capacitación radica en las acciones que las mujeres obtienen de su conocimiento de las estructuras opresivas o restrictivas para que estos sueños se hagan realidad.

En cuanto a la comparación entre los dos grupos, se concluye que la participación en un proyecto de desarrollo no es un factor determinante para la forma, el contenido o la

dirección de los procesos de empowerment de las mujeres individuales. En la práctica previa las mujeres deciden participar conscientemente con el objetivo que se han fijado. El producto es supuestamente subordinado a la meta, y precisamente estos objetivos, son de muchas mujeres en ambos grupos comunes. Empowerment forma parte de la autoestima y la autonomía. Se esfuerzan por conseguir más poder y control sobre sus vidas, para algunos esto sería económicamente viable, otros tienen un objetivo ideológico. Analizar los diferentes tipos de procesos de empowerment que se distingue entre cuatro formas de emancipación; cognitiva (autoestima), relacional (relaciones de género), perceptual, (estatus y prestigio) y materiales (recursos).

El estudio comienza con una visión general del debate y de los conceptos teóricos, que conectan la investigación. El empowerment, es decir, el concepto central en este estudio. Se trata de un concepto complejo que puede ser interpretado de diferentes maneras. En esta tesis se utiliza el empowerment como Sen (1987) y Nussbaum (1995) explican esto en su *capabilities approach*, la obtención de posibilidades de una persona que tiene la libertad de establecer la vida a su propia idea. El debate sobre la estructura de las agencias da una idea de las formas en que pueden ser y los cambios se hacen en relación con el proceso de empowerment.

La discusión muestra la posición inicial de una mujer en dar contenido a un proceso de empowerment. Las mujeres que tienen ciertos recursos a su disposición, estarán más dispuestas a recurrir a aumentar su logro. Las metas económicas en el corto plazo son recursos en un proyecto de desarrollo. En el largo plazo que persiguen los mismos que los del segundo grupo, es decir, la autonomía y la autoestima. Los proyectos también pueden ser estructuras restrictivas que establecen límites a los procesos de empowerment, mientras que las mujeres que trabajan por su cuenta propia son más libres adaptadas a su propio ritmo y su aplicación. Las mujeres de los dos grupos están más centradas en la transmisión de la capacitación a otras mujeres, se trata de una parte importante de su futuro ideal.